

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

TOMUS IV.

020205

SZEGED
1964

Szerkeszti:
SZAUDER JÓZSEF

Technikai szerkesztő:
NACSÁDY JÓZSEF

Kiadja:
A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI KARA

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000387417

B 203536

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN:

A „FORUM” SZEREPE FELSZABADULÁS UTÁNI IRODALMUNK TÖRTÉNETÉBEN

A felszabadulás utáni magyar kulturális és irodalmi élet demokratikus újjászervezésében elért legfontosabb eredmények a Magyar Kommunista Párt által kezdeményezett és irányított baloldali egységtörekvések jegyében születtek.

A két munkáspárt egységért küzdő Szakszervezeti Tanács támogatásával 1945 márc. 16-án létrejött a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt közös kultúrszervezete, a zenei, írói, képzőművészeti és filmművészeti szekciókra tagolódó *Munkás Kultúrszövetség*, „*hogy erősen kiépített központi szervezet segítségével tegye lehetővé mindazon refomok keresztülvitelét, amelyek régóta esedékesek voltak már, de amelyeket az elnyomatás ideje alatt, mostoha körülmények között, nem lehetett megvalósítani.*” (Népszava. 1945. ápr. 8.) A Munkás Kultúrszövetség irodalmi téren mindenekelőtt a szocialista szellemű kultúra terjesztésére, a munkás-írók összefogására és a szakszervezeti mozgalom támogatására törekedett; eredményes működését főleg a Népszava és a Szakszervezeti Közlöny kísérte figyelemmel.

A Szabad Nép cikksorozata — a magyar értelmiség kérdéseiről — már messzebbre tekint, nagyobb távlatokra érvényes koncepciót fogalmaz meg. Révaj Lószef *Szekfü Gyula-útjáról* írott cikkéhez kapcsolódva Darvas Lószef egy *Új Szellemi Front* szükségességét és lehetőségeit körvonalazva. Darvas — miután következetes kritikával áttekintette a magyar értelmiség felszabadulás előtti útját, s számba vette a vállalható örökséget — az új magyar demokrácia és az értelmiség viszonyát taglalva, erre a következtetésre jut: „Demokratikus szellemű írókból, tudósokból, publicistákból, művészekből, egyszóval az alkotó értelmiség legjavából *meg kell alakítani egy új szellemi frontot.* Talán éppen ezzel a névvel, hogy »Új Szellemi Front«; ne ijedjünk meg attól, hogy egyszer már, Gömbös idejében s Gömbös oldalán néhány író ezzel a névvel próbált népet menteni. . . Én hiszem, hogy ez az új szellemi front, fogalmakat tisztázó vitaelőadásokkal, ankétokkal, szellemi akciókkal, esetleg *egy szabad fórum-szerű folyóirat kiadásával* (kiemelés tőlünk) s természetesen a szellemi élet fasiszta maradványainak kíméletlen bírálatával végre meg tudja teremteni azt, ami az ellenforradalom huszonöt esztendeje alatt egyszer sem sikerült: összehozni, s a munkásság és parasztság mellé szövetségesként odaállítani egy valóban népi értelmiségi tábor!

Sok mindenkit terhelnek itt mulasztások, olyanokat is, akik most mint makulátlan demokraták ágálnak a pódiumon: kell az önbírálat, — nem meaculpázás, hanem a komoly önkritika, hogy tanuljanak belőle a követők, és tanulunk belőle mi magunk is, s most legalább helyesen fogjunk hozzá rendet teremteni a romokban. Jöjjön egy új szellemi front, amely a devalválódott, hitelüket veszített fogalmak, a fétisekké vált jelszavak után végre meghozza a szabad, demokratikus szellem teremtő rendjét

ebben a lelkileg is rommá lett országban, mindenekelőtt pedig az útját vesztett de utat kereső magyar értelmiségben.” (*Új szellemi frontot!* Szabad Nép. 1945. május 13.) Horváth Márton hozzászólása az értelmiség és a dolgozó osztályok szövetsége szempontjából mélyíti el Darvas kérdés-felvetését; „A magyar értelmiség példátlan súlyos anyagi és szellemi válságban él. A reakciós nagypolgársághoz fűződő kötelei meglazultak, de a munkássággal való kapcsolatai nem váltak szorossá. Izóláltság, nyomorúság, passzivitás veszi körül. Nem találta még meg önmagát, nem fedezte fel a szabadságot. A bajok olyan fokot értek el, hogy a kérdés túlnő egy rétegen és a nemzet egyik döntő problémája lett. . .

Új szellemi frontra valóban szükség van. Vigyáznunk kell azonban, hogy a harc ezen a fronton se váljon csak publicisztikává és a csatazajt ne helyettesítse a tollak sercegése. A szellemi front csatlakozzon a munkásság és parasztság, a magyar demokrácia frontjához. Ma elodázhatatlanul elérkezett a pillanat, amikor az értelmiségnek — ha nem akar elpusztulni — át kell vennie a munkásság és parasztság országépítő lendületét. Az elmúlt évek gyér, elszigetelt, csak elvi jelentőségű barátkozása után ez fogja megteremteni a munkásság, parasztság és haladó értelmiség szétválhatatlan szövetségét.” (*Magyar értelmiség.* Szabad Nép. 1945. máj. 20.)

Hogy az új szellemi front megteremtéséért, „a nemzet döntő problémájává lett” értelmiség megnyeréséért folyó harc „nem vált csak publicisztikává”, azt mindenekelőtt az ún. *Forum Klub* megalakulása és tevékenysége bizonyítja. A felszabadulás után létrejött Magyar Nemzeti Függelenségi Front keteirein belül szervezettelileg ugyan nem alakult meg egy Új Szellemi Front, gyakorlatilag azonban ennek funkcióját töltötte be a vezető magyar értelmiség legjobbjainak demokratikus összefogására épülő *Forum Klub* és *Forum-mozgalom*. Az egykori tudósítás így számol be a demokratikus magyar értelmiség társadalmi egyesületének megalakulásáról: 1945. december 11-én „Kedden Zrínyi utca 5 szám alatti helyiségben nagy érdeklődés közben tartotta alakuló közgyűlését a *Forum Klub*, a demokratikus magyar értelmiség társadalmi egyesülete. Az ideiglenes intézőbizottság nevében a betegség miatt távollevő *Olványi Imre* helyett *Lukács György* ismertette a *Klub* céljait . . . *Gáspár Ervin* beszámolt az ideiglenes intézőbizottság munkájáról. A meghívott tagok ezután egyhangúan jóváhagyták az alapszabálytervezetet és ugyancsak egyhangúan megválasztották a *Forum Klub* tisztikarát. Az elnöki tanács tagjai lettek: *Olványi Imre*, *Bav Zoltán*, *Lukács György*, *Moór Gyula*. Főtitkár: *Gáspár Ervin*. Ügyészek: *Gulácsy György* és *Keszthelyi Nándor*. Pénztáros: *Simándy Béla*. Számvizsgálók: *Antalfy Gyula*, *Benda Kálmán*, *Szabó István*. A választmány tagjai: *Ortutay Gyula*, *Barcs Sándor*, *Boldizsár Iván*, *Horváth Zoltán*, *Szász István*, *Losonczy Géza*, *Horváth Márton*, *Erdei Sándor*.” (*Szabad Nép.* 1945. dec. 13.)

A mozgalom céljait és programját *Lukács György* fogalmazta meg, s *Forum Klub* címmel közre is adta a *Szabad Nép* 1945. dec. 12-i számában. Gondolatait — annál is inkább, mert a cikk nem szerepel tanulmányköteteiben — érdemes idézni:

„Minden ellenforradalom részeire bontja a társadalmat, még pedig annál inkább, minél erélyesebben terem úgynevezett átfogó, »nemzeti« szervezeteket. Ez nemcsak azért történik, mert az ellenforradalom, különösen annak modern, fasiszta változata a kölcsönös bizalmatlanság, a kölcsönös félelem, a dennunciálástól való rettenetes léghőrért hozza létre. A sajtóban a virágnyelv uralkodik, az olvasók megtanulnak a sorok között olvasni, de mivel véleményüket még a magánéletben is alig cserélhetik ki, közvélemény nem jöhet létre. De az atomizálás messze túlhaladja ezeket a kereteket. A fasiszta reakció társadalmi állapotaira jellemző, hogy a nemzet »egyesítéses megszervezésének« demagóg jelszava a társadalmi rétegek rendkívül éles ellentéteit takarja, nem engedi a nyilvánosság felszínére jutni. Egész társadalmi

rétegek és az azokat képviselő értelmiségi elemek mindinkább különbözőképpen beszélnek. Polgár, paraszt, munkás egymás mellett beszél el. Nem tudják egymást megérteni még a fasizmussal szemben ellenzékben álló irányzatok sem, így nálunk az urbanisták és a népiesek.

Magyarország felszabadítása a fasiszta járom alól létrehozta a demokratikus pártok együttműködését a reakció megsemmisítésére, a fasizmus gyökereinek kiirtására, új szabad és népi Magyarország megteremtése céljából. Köztudomású, hogy itt nem egyszerű pártkoalícióról van szó. A szükséges, az egyedül eredményre vezető együttműködés a demokrácia összes híveinek bensőségebb kapcsolatát tételezi fel. Ez a szükséglet annál sürgetőbb, mivel, mint szintén köztudomású, a különböző pártok más-más módon meggyőződött és harcra kész hívei az igazi új demokráciának. Éppen ezért a pártkereteken túlmenően igen közeli, igen benső együttműködést kell kifejteniök. Ennek alapfeltétele azonban, hogy igazán megismerjék és megértsék egymást. Mégpedig nemcsak a napi politika vonalán, hanem világnézetileg is. Nem az ellentétek elkenésére gondolunk itt, hanem arra, hogy a politikai célkitűzésükben, világnézetükben különböző emberek között baráti viták lehetősége, termékeny kölcsönhatás jöjjön létre.

E cél felé sok út vezet: ezt szolgálja a sajtó, a nyilvános vita stb. Ezek azonban szükségképpen alkalmoszerű megnyilvánulások. Ezek mellett fontosnak látszik — egyelőre legalább a kvalifikált demokratikus értelmiség egy részénél — állandósítani és rendszeresíteni ezt a kölcsönös érintkezést, a termékeny eszmecserét. Ki kell küszöbölni az egymás nemismeréséből származó bizalmatlanságot. Ez a folyamat persze nem tévesztendő össze a szükséges demokratikus éberség elaltatásával: ez a bizalmatlanság, éppen ellenkezőleg, a partner helyes megismeréséből származik. Az ilyen bizalmatlanságnak nem szabad elszunnyadnia, sőt, ha a meggyőződött demokratikus elemek igazán közelednek egymáshoz, szélesedni, konkretizálódni fog mind irányzatokkal, mind egyes emberekkel szemben.

Az új magyar demokrácia e helyzetében, ilyen szükségleteinek felismeréséből született meg a »Forum Klub« megalakításának gondolata. Kísérlet ez ilyen közeli érintkezési formák kereteinek megteremtésére a vezető magyar értelmiség, mind a négy demokratikus párt tagjai, mind párton kívül maradtak, politikusok és a politikától többé-kevésbé távolállók számára. A »Forum Klub« egyesíteni akarja a magyar értelmiségből azokat, akik tetteikkel tanúsították és tanúsítják hűségüket az igazi, az új magyar demokrácia iránt s akiknek szellemi színvonala ebben a termékeny kölcsönhatásban egyéni árnyalatokat tud belevinni.

Így természetesen csak kis kör, társadalmi klub jöhet létre, de ennek megalakítása talán mégsem egészen jelentőség nélküli napjainkban, annál kevésbé, mivel ha az itt tervezett munka sikerül, a klub tevékenységének bizonyos, bár szerény, nemzetközi hatása is lehet. Tanúságot tehet a külföld demokrata közvéleménye előtt arról, milyen szoros egység fogja össze a demokrácia igazi híveit Magyarországon.

Kísérletről van szó. A magyar társadalom az angol értelemben vett klubéletet alig ismerte. Legfeljebb exkluzív, a társadalomtól elzárkózó arisztokrata kaszinók voltak nálunk. A demokratikus magyar értelmiség társadalmi és emberi összefogásának talán első kísérlete ez. Éppen ezért, éppen kísérleti jellege miatt reméljük, hogy megérdemli és működésével kiérdemli a demokratikus közvélemény rokonszenvét, jóindulatú, előlegezett bizalmát.”

A Forum Klub tehát — a Magyar Kommunista Pártnak a haladó nemzeti erők összefogásán munkálkodó célkitűzéseit követve — egyaránt táborába szólította

a demokratikus pártok soraiba tartozó és a pártonkívüli értelmiségiek minden néphez hű reprezentánsát: az értelmiség koalíciós összefogására törekedett. Tevékenysége gyakorlatilag valóban alig nőtt túl „az angol értelemben vett klubélet” keretein, néhány fontos rendezvénye mégis figyelmet érdemel. 1946 febr. 9-én előadás és vita a *Közvélemény és békeelőkészítés* problémáiról; febr. 27-én Bartók-emlékhangverseny; ápr. 27-én vita-délután *A demokrácia útja a szegedi kézfogástól a moszkvai látogatásig* címmel. (Ezt az összejövetelt Balogh István és a magyar demokrácia balratolódásának szükségességéért síkraszálló Révai József nyílt vitája tette emlékeztetővé. Vö. Szabad Nép. 1945. ápr. 27.) Május 3-án *A katolicizmus a demokráciában* című témakör vitája; június 2-án Rákosi Mátyás előadása *Demokráciánk időszerű kérdéseiről* stb.

Annak ellenére, hogy a Forum Klub a magyar értelmiségnek csak egy szűkebb vezető rétegét fogta össze, s hogy kb. csak egy évig funkcionált több-kevesebb intenzitással (főleg Ortutay Gyula aktív szervező munkája eredményeként, aki — Vértés György közlése szerint — a klub „elke” volt), az új szellemi front kiépítésében, az értelmiség elítjének a demokrácia melletti felsorakoztatásával mégis jelentős sikereket ért el. Az 1946. június 22 és 30 között megrendezett ún. Debreceni Kultúrhet (lényegében a magyar írók első szabad kongresszusa) s a Magyar Írók Szövetségének megalakulása (1945. júl. 18.) előtt minden bizonnyal a Forum-mozgalom létrejötte és működése jelentette a magyar kultúrális és irodalmi élet legfontosabb baloldali indítékú eseményét.

Az a „szabad fórum-szerű folyóirat” pedig, aminek ötletét Darvas idézett cikke vetette fel, a Klub és a mozgalom szülötte: első száma 1946. szeptember elején jelent meg *Forum* címmel a Forum Klub kiadásában. Népi demokráciának a *Csillag* megjelenéséig (1947. december) ez az irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóirat volt az egyetlen következetesen demokratikus program megvalósítására törekvő irodalmi lapja. Eredményei irodalmunk felszabadulás utáni történetének fontos fejezetét alkotják.

A folyóirat — a politikai téren létrejött koalíciós egység programjának jegyében — a magyar kultúrális és irodalmi élet demokratikus egységének megteremtését tűzte maga elé elsődrendű célként: „A magyar szellemi életből hiányzik az olyan típusú folyóirat, amely irodalmi és társadalomtudományi vonalon szolgálja a népi demokrácia törekvéseit. A fasiszmus előretörésének éveiben a Gondolat fogta össze pártkülönbség nélkül a hazai antifasiszta szellemi erőket. Utódjaként, a magyar szellemi élet vezetőinek testülete, a Forum Klub, Forum címmel megindítja irodalmi, társadalomtudományi folyóiratát. Célja a magyar irodalom és szellemi élet egységének megteremtése s a nemzetet érintő nagy kérdések számára szabad fórum biztosítása. A havi folyóirat szerkesztő bizottságának tagjai: Darvas József, Lukács György és Ortutay Gyula. (Hír szerint a szerkesztőbizottság még kibővül Bóka Lászlóval.) Szerkesztője: Vértés György.” Ez a szűkszavú szerkesztőségi nyilatkozat tudósít a Szabad Nép 1945. szept. 8-i számában a Forum programjáról és megjelenéséről. A folyóirat tekintélyes alapító és szerkesztői gárdája valóban a magyar értelmiség legjobbainak új szellemi frontját, koalícióját képviselte. Darvas József a Nemzeti Parasztpárt, Lukács György a Magyar Kommunista Párt, Ortutay Gyula a Kisgazdapárt balszárnya, Vértés György pedig ugyancsak a Magyar Kommunista Párt képviselőjében lett tagja a szerkesztő bizottságnak. Feltűnő, hogy a szociáldemokraták hiányoznak. A Szociáldemokrata Párt Bóka László személyében kapott volna képviselőt, ő azonban — Vértés György feljegyzése és közlése szerint — mivel az 1. szám összeállításával kapcsolatban fenntartásai voltak, kimaradt a szerkesztő bizottságból.

A Forum megalapításában fontos szerepet játszott még a folyóirat egyik leg-többször publikáló állandó munkatársa, Erdei Feerenc is. Lukács György helyesen állapítja meg *A népi irodalom múltja és jelene* c. tanulmányában: „A népi irodalom belül létrejött differenciálódásban fontos szakaszt jelent Erdei, Darvas és Ortutay szerepe a *Forum* megalapításában, mint hitvallás a munkás- és parasztszövetség mellett, nemcsak a politika, hanem a kultúra, az irodalom területén is. Nem véletlen, hogy a népi irodalom komoly baloldalának ez az állásfoglalása összeesik a *Válasz* felélesztésével.” (*Új magyar kultúráért*. 1948. 117. 1.) Az új magyar értelmiség egyéb haladó csoportjai is mindjárt a megindulás után csatlakoznak a folyóirathoz: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának egykori tagjai közül Ortutay kívül még Hont Ferenc és Tolnai Gábor, a Kállai Gyula és Zöld Sándor szervezte *Tovább* debreceni gárdájából az említett Losonczy Géza és Tariska István, a népi kollégisták folyóirata, a *Valóság* köréből Lukácsy Sándor és Márkus István, s természetesen a Lukács György mögé felsorakozó fiatal marxista kritikusok, mint Király István és Szigeti József, aki egyébként a folyóiratnak — fennállásától megszűnéséig, segédszerkesztői minőségben — belső munkatársa volt. A folyóirat tehát lényegében a kommunisták és a népi írók következetesen baloldali képviselőinek összefogásával indult harcba a magyar irodalom egységének megteremtéséért, a haladó értelmiségiek összefogásáért.

A Forumot gyakorlatilag a felszabadulás utáni magyar értelmiség legnagyobb tekintélye, Lukács György és Vértés György szerkesztette. Vértés György 1936—37-ben a Magyar Kommunista Párt legális folyóiratának, a *Gondolat*-nak volt szerkesztője. Nagy érdemei vannak a Komintern VII. kongresszusa után meghirdetett antifasiszta népfrontpolitika kulturális célkitűzéseinek végrehajtásában. A kitűnő *Gondolat* szerkesztésében vált a baloldali erők fórumává. A felszabadulás után, mint a Szakszervezeti Tanács értelmiségi ügyekkel megbízott titkára a Munkás Kultúrszövetséget támogató Szakszervezeti Közlöny (1945. jún. 1.—1948. május 28.) szerkesztőjeként kapcsolódott be az irodalmi életbe. A Forum szerkesztésével lényegében a *Gondolat* körüli feladatokhoz hasonlóan vállalt: most is haladó szellemi erők széleskörű demokratikus összefogásának kellett nyilvánosságot biztosítani — persze más, összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények közepette. A *Gondolat* — hasonlóan Gaál Gábor *Korunk*-jához — elsősorban „világnézeti szemle” volt; viszonylag kevés szépirodalmat, s több esztétikai, filozófiai, közgazdasági, politikai tanulmányt, elvi cikket, bírálatot, vitaanyagot közölt. A Forum láthatóan ugyanerre törekedett, s tudatosan folytatta a *Korunk*, de különösen a *Gondolat* hagyományait. A folyóirat belső, technikai koncepciója, munkamódszere, sok vonatkozásban a *Gondolat*ot idézi: a *Jelszavak és tények*, a *Magyar valóság* rovatcímekek pl. egyenesen a *Gondolat*ból valók, s az kitűnő szerkesztői lelemény is onnan ismerős, hogy egy-egy több számon végighúzódnó aktuális vita anyaga, időnként, mint önálló rovat jelentkezik stb.

Az 1946 szeptemberétől 1950 augusztusáig — egyazon szerkesztő és szerkesztő bizottság gondozásában! — megjelenő *Forum* értékeinek, máig ható eredményeinek és tanulságainak megvonásakor Lukács György felszabadulás utáni munkásságából s egy nevezetes tanulmányából kell kiindulnunk. Lukács 1946. június 27-én a Debreceni Kultúrhétén *A magyar irodalom egysége* címmel tartott előadást: A *Forum* 1. számának élén ez a Lukács-tanulmány olvasható, mint a folyóiratnak is programot adó állásfoglalás. Lukács széleskörű történelmi alapvetésre támaszkodó tanulmánya — a reformkorral kezdődően — áttekinti az egész magyar irodalom fejlődését. A magyar irodalom egysége csak a reformkorban volt meg, ezt követően — különösen a 67-es kiegyezés után — beáll a sokrétű szakadás: akadémikus epi-

gonizmus és „a magyar élet nagy kérdéseit irodalmilag ábrázolni megkísérlők (Tolgai, Vajda)”, majd a Nyugat-mozgalom (Ady) között; az ellenforradalmi korszakban pedig „a népi írók és az urbanisták harca révén”. A felszabadulást követő írói erőviszonyok, lehetőségek és perspektívák szempontjából Lukács mindenekelőtt e népies-urbánus szakadásra teszi a hangsúlyt, láthatóan ennek felszámolását véli a legfontosabb teendőnek, az irodalmi egység útjában álló legnagyobb akadálnak. Az új magyar demokrácia valóságát és érdekeit kifejező új irodalom létrejötté — koncepciójából kitetszően — így elsősorban a népies-urbánus szakadás megszűntével egységesülő írói tábor munkálkodása révén várható. „Minden valódi elvi szolidaritásnak az alapja: mélyreható politikai-társadalmi világnézeti közösség. A szolidaritás csak addig erény, ameddig ilyen eszmei alapokon nyugszik” — írja Lukács teljes joggal (6. l.), s annak igazsága is kétségtelen, hogy ezen irányzatok termékeny vitái, alapos kritikája az így elképzelt egységnek is elsőrendű előfeltételei. A két csoport közös eszmei platformra hozását Lukács és a Forum a továbbiakban valóban következetes és színvonalas kritikával igyekezett szolgálni, az irodalmi egység Lukács-féle értelmezésének szűkösségét azonban ez nem mentheti. Politikai konzekvenciáival egyetértünk annak az álláspontnak, hogy a Forum a demokratikus irodalmi arcvonal megteremtéséért folyó küzdelemben a népiesek és urbánusok vitájában miért állt inkább a népiesek, mint az urbánusok mellett: „Nemcsak azért, mert tisztában vagyunk a parasztság szerepének döntő jelentőségével, mert végeredményben egy olyan társadalmi rendért küzdünk, amelyben kevés szerep jut a burzsoáziának, de annál inkább a parasztnak. De azért is, mert politikai és eszmei áramlatokat elsősorban nem a múlt hibái, tévedései, hanem a jelen tapasztalatai alapján szoktunk megítélni.” (Haraszi Sándor: *Urbánusok és népiesek*. 1946. 1. sz. 97. l.) De nem érthetünk egyet a kérdésfelvetés mögött meghúzódó esztétikai-irodalmomtörténeti indoklással, nevezetesen Lukács Györgynek azzal a többször is megfogalmazott álláspontjával, hogy: „a népiesek irodalmi mozgalma, mind eme gyengeségek beszámításával is az utolsó negyedszázad legfontosabb irodalmi eseménye” (*Irodalom és demokrácia*. 1947. 64. l. Megjegyzendő, hogy ez a passzus hiányzik a kötet 1948-as 2. kiadásából); „ez a legnagyobb jelentőségű irodalmi eseménye az ellenforradalmi korszak negyedszázadának. Ez ad új fiziognómiát a magyar irodalom fejlődésének” (Uo. 88. l. Ez viszont a második kiadásban is ott áll!); „A népi irodalom létrejötté volt a magyar irodalom legnagyobb, a magyar közélet egyik legjelentősebb lépése előre az ellenforradalom idején; akkor — minden bírálat mellett — meg kellett védeni a népi irodalmat főleg az urbánusok értetlenségével szemben”. (*Új magyar kultúráért*. 1948. 126. l.)

Nem a jogos védelem kétségbevonásáról van most szó, hanem arról, hogy Lukács felszabadulás utáni egység-koncepciójából — részben a fentiek alapján — automatikusan kirekesztődik a két világháború közötti magyar irodalom történetének a haladást legkövetkezetesebben képviselő, József Attilával tetőződő áramlata: a forradalmi munkásmozgalom irodalma. „Az ellenforradalmi időben bontakozott ki a forradalmi munkásság irodalma is. Egyes kivételes esetektől eltekintve, ez az irodalom szinte teljesen elszigetelve fejlődött — részben az ellenforradalmi helyzet, részben az írók tekintélyes részének szektárius ideológiája következtében — és csak növelte a magyar irodalom szétszakadtságát” — írja Lukács a Forum bevezető cikkében (4. l.) Majd arra a következtetésre jut, hogy „az egyes irányzatok között . . . termékenyítő vita sem lehetséges . . . még haladó áramlatok (urbánusok és népiesek) között sem. Innen a kor legnagyobb íróinak magánossága, ami különösen József Attila pályáját befolyásolta.” József Attila magánosságát máskor is hangsúlyozza Lukács — s éppen a Forum hasábjain —; tudjuk: ennek a gondo-

latnak szélsőséges megfogalmazása: a „partizán-elmélet”. A magyar irodalom igazi nagy szakadásának, a szocialista és polgári indítékú tábor kettéválásának ténye marad így homályban. S ez a történet szemlélet — a felszabadulás utáni állapotokra alkalmazva — azt a felemás helyzetet eredményezi, hogy a szocializmus felé fejlődő népi demokrácia egységesnek óhajtott irodalmába éppen a szocializmus következetes hívei, a kommunisták nem illeszkedhetnek bele szervesen. A kommunista írók „tekintélyes részének” — kétségtelenül eltűzött — „szektárius ideológiája” Lukács szerint nagyobb veszély tehát az irodalmi egység szempontjából, mint a „haladó áramlatok (urbánusok és népiesek)” széthúzása, hisz amazok kizárásával, ezek egységéből kíván össz-irodalmi egységet kovácsolni. S hogy ez mennyire nem a múltra vonatkozó Lukács-gondolatoknak önkényesen a jelenre, a felszabadulás utáni évekre történt alkalmazása, hanem Lukács — és a Forum — irodalompolitikájára, szerkesztői tevékenységére is jellemző gyakorlat, azt a folyóirat évfolyamainak már futó átlapozása bizonyíthatja. A polgári és kispolgári, valamint a népi írók táborának képviselői — bár a Forum egyszersmind bírálja gyengeségeiket — nagyobb súllyal kapnak publicitást a folyóiratban — persze, csak színvonalas írásokkal —, mint a hazai vagy az emigrációból hazatért kommunisták. Balázs Béla, Gábor Andor, Illés Béla és mások — hogy többekről ne is beszéljünk — láthatóan nincsenek úgy otthon a Forum hasábjain, mint azok, akiknek összebékítésétől Lukács az irodalmi egység létrejöttét remélte.

Hangsúlyoztuk, hogy a magyar irodalom egységének megteremtése érdekében Lukács helyesen vetette fel a „mélyreható politikai-társadalmi világnézeti közösség” gondolatát. Kérdés azonban, milyen tartalmat tulajdonít e világnézeti közösségnek, s hogyan függ össze ennek követelménye a politikai-társadalmi viszonyokkal, nevezetesen a népi demokrácia korabeli állapotaival és perspektívaival? Mindezzel lényegében már kimerítően foglalkozott az első és második Lukács-vita, most csupán az irodalmi egységet meghirdető Forum szemszögéből érintjük röviden a kérdést. Lukács 1945 után egy humanizmussal telített, általános demokratikus világnézet alapelveit körvonalazza, s ezt legvilágosabban a Forum első évfolyamának 3. számában megjelent *Arisztokratikus és demokratikus világnézet* c. tanulmánya fejtí ki. Az arisztokratikus, dekadens polgári világnézet pesszimizmusával szemben humанизmust és optimizmust hirdet. Ez az „új citoyen ideológia” meghaladja ugyan a polgári világnézet kritériumait, de ugyanakkor nem ér fel a proletáriátus ideológiai elveinek következetes vállalásáig: „Végzetesen hamis problémafelvetés lenne azonban itt polgári kultúra és szocializmus vagy keleti és nyugati demokrácia közötti utak szétválasztásáról beszélni” — olvashatjuk tanulmányában. (214. l.) Egy másik írása hasonló gondolatot vet fel: „Mert a helyzet kulcsa éppen ott keresendő, hogy új demokratikus kultúra van Európaszetre kialakulóban, anélkül, hogy a társadalom anyagi alapja, a tőkés termelési rend megváltoznék.” (*Irodalom és demokrácia*. 1948. 2. 14. 1.) A népies-urbánus ellentét elsímítására építkező egységpolitikának a polgári és marxista világnézet egyeztetésével létrejövő új demokratikus világnézet alkotta volna tehát ideológiai alapját. Mindez nem is maradt visszhang nélkül. Szigeti József — aki később korrigálja gondolatait (Csillag. 1950. 32. sz. 46 l.) és a legszínvonalasabban mutat rá Lukács világnézeti koncepciójának gyengéire (TSzle. 1958. 2. sz. 28–29. l.) — pl. így ír a Forum első számát ismertetve: „Marxista körökben, de általában a haladó értelmiség köreiben is, sok szó esett már arról, s talán még több szó is esik a jelenben, hogy a francia forradalom, 1789 eszméi és eszményei ellobbanása után lehetséges-e vajon a marxizmus-leninizmuson kívül is, egy mélyenszántó, demokratikus világnézetet kialakítani. Olyan világnézetet, amely, ha nem is éri el a marxizmus-leninizmus konkrétságát és ugyanakkor

dialektikus nyíltságát és rugalmasságát, mégis igazi, belső egységet és következetességet mutat. A kérdést az élet, a társadalom fejlődésmenete válaszolta meg. A fasizmus elleni harc, szerte Európában, mozgósítani tudta az európai értelmiség egy igen jelentékeny rétegét . . . A magyar fasizmus elleni harc nem fogható ahhoz, ami európaszerte végbement. Elsősorban ez az oka annak, hogy hazánkban a marxizmus-leninizmuson kívül, de azzal összeférő, vele közös demokratikus alapon álló világnézet nem olyan erős, elterjedt és mélyreható, mint külföldön. De hogy ez a közös világnézeti alap hazánkban is keletkezőben van, azt éppen a Forum beközönlő száma bizonyítja beszédében.” (TSzle. 1946. 10. sz. 776. l.)

E harmadikutas világnézeti koncepció magyarázza, hogy korunk reprezentatív költője, kit Lukács az új magyar irodalom elé állít példaképpül, Thomas Mann lesz: „Thomas Mann már csak azért is reprezentatív költője korunknak, mert az ő műve adja meg ennek a megbetegedésnek (az imperialista világrend válságáról van szó) és a belőle való kigyógyulásnak szinte egész történetét. És nem véletlen, hogy a kigyógyulás története Thomas Mann-nál párhuzamosan fut a demokráciához való megtérésével . . . Előttünk Thomas Mann megtette már ezt az utat a betegség, az enyészet, a halál vonzódásától az élet, az egészség, a demokrácia igényléséig.” (1946. 1. sz. 14—15. l.) Lukácsnak a Forumban kifejtett pártosság-elmélete is szorosán összefügg a fenti tételekkel. *A marxista kritika feladatai* c. tanulmánya mintha csak a Thomas Mannról írottakat visszahangozná: „Sok félreértés van irodalmunkban és kritikánkban a realista ábrázolás pártossága körül is. Ez a pártosság lényegében azt jelenti, hogy az író állást foglal a kultúra mellett és a barbárság ellen, az élet mellett és a betegség, a halál ellen, a keletkező mellett és az elhaló ellen . . .” (1949. 4. sz. 301. l.) Helyesen állapítja meg Szigeti József, hogy ebben a meghatározásban „tisztázatlan marad először magának az újnak osztálymeghatározottsága, másodsor: a hozzá való állásfoglalás osztálymeghatározottsága is.” (TSzle. 1958. 7—8. sz. 49. l.) Lukács György *Szabad vagy irányított művészet* c. tanulmánya ugyancsak a Forumban olvasható, ahol — lényegében a művészi ösztönösség elvét hirdetve, s nem adva fel a „partizán-elmélet”-et — Lukács a művészet pártirányítását tagadja: „semmiféle »intézkedés« vagy »intézmény« vagy »irányítás« nem adhat új fejlődési irányt a művészetnek. Erre kizárólag maguk a művészek képesek, persze nem függetlenül az élet, a társadalom átalakulásától.” (1947. 4. sz. 267. l.)

Lukács Györgynek a Forumban megjelent s egyben a folyóiratnak is programot adó tanulmányaiból így bontakoznak ki világosan tivirodalomszemlélete jellemzői: az a törekvése, hogy az új demokrácia népiesek és urbánusok közös plattformra hozásából egységesülő, pártirányítás nélküli irodalma egy új demokratikus világnézet alapján a nagyrealizmus eszményei szerint fejlődjék. Ezeknek az esztétikai, irodalompolitikai elveknek logikus megfelelői Lukácsnak a Forumban is kifejtett „normatív” politikai nézetei: megállás az általános demokratikus feladatok elérésével, az új plebejus demokrácia, a népi demokratikus fejlődés polgári demokratikus fokának abszolutizálása. „A népi demokrácia elve — főleg nálunk, de sok más országban is — érvényesülése legelején tart s ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni és ezért nem is szándékozhatja az osztály nélküli társadalom megteremtését. . . A népi demokrácia gazdaságpolitikájában a kapitalizmus megszüntetése nem szerepel, mint kitűzött cél” — olvashatjuk már idézett cikkében. (1947. 4. sz. 264. és 266. l.) S ha ezek a koalíciós politika taktikájából ismerős kitételek hiányoznak is *Irodalom és demokrácia* c. tanulmánykötete második kiadásából, nem menthető, hogy Lukács politikai koncepciójának stratégiai alapvetésében a szocializmus célkitűzése csak elvont formában jelenik meg. Ez a politikai koncepció — aminek kifejtése Lukács esztétikai nézetei-

nél jóval vázlatosabb —, természetesen nem jellemezte egészében a folyóiratot. Ellenkezőleg: a Forum politikai, közgazdasági tanulmányai, publicisztikai írásai általában következetesen a kommunisták marxista politikai vonalát képviselték. S Révai egyik itt megjelent tanulmánya pl. — *A népi demokráciáról* — a szocializmus perspektíváinak korai felvillantásával sem marad adós. „A népi demokrácia nem múlt epizód lesz a polgári demokratikus átalakulás közben, nem pusztán átmenet a polgárság uralmához, hanem átmenet a szocializmushoz ... A népi demokrácia: demokratikus és szocialista erők szövetezése, amely a szocializmushoz való fejlődés útját egyengeti.” — fejt ki világosan. (1946. 3. sz. 270. l.) És idézhetnénk még számos, ebben a szellemben fogant tanulmányt. Különösen egységes volt a Forum állásfoglalása a stabilizáció, a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa, a 3 éves terv, a Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata kérdésében.

A fent jellemzett egységkoncepció és irodalmpolitika vázolt hibái ellenére, a Forum mégis igen sokat tett a magyar irodalmi élet demokratikus berendezkedése, a népi demokrácia mellett kiálló szellemi front megteremtése érdekében. A népies-urbánus ellentétek felszámolásától remélt egységpolitika alkalmazása — ahogy erre már utaltunk — egyben nem jelentette ezen irányzatok következetes kritikájának feladását. A Forumnak mindenekelőtt ezen a téren vannak nagy érdemei.

A népiesek harmadikutas ideológiáját és a népi írók helyzetét mindenekelőtt a csoport következetesen baloldali tagjai, Darvas József és Erdei Ferenc szembe-
sítik az új társadalmi valósággal. A Forum hasábjain tehát ugyanúgy a népi írók tábora-
n belül indul meg a vita, mint annakidején a Gondolatban (Veres Péter *Levél*
Németh Lászlóhoz c. írásával.) Darvas Perújítás c. — sajnos, befejezetlen — cikk-
sorozata a mozgalom múltjára tekint vissza. A hangsúlyt viszont a jelen feladataira
teszi, s a megváltozott történelmi körülményekre figyelmeztet — mondván: úgy
látszik, „mintha a népi írók akár politikát csinálnak, akár valamiféle emigrációba
húzódnak, mind ugyanúgy látnák helyüket, helyzetüket, szerepüket a magyar társad-
adalomban, mint a nagy történelmi forduló előtt.” (1946. 1. sz. 51. l.) Ugyanez
az akcióra buzdító szenvedély munkál Illyés Gyula aktuális feladatok elől kitérő
Lélekbúvár-járól írott bírálatában (1948. 12. sz. 997. l.) vagy *Irodalmunk kérdéseiről*
szóló előadásában is. (1950. 5. sz. 278. l.) Erdei mélyenszántó — a fordulat évé-
ben készült — tanulmánya Veres Péternek *A paraszti jövőndő* c. könyve ürügyén
Darvas kérdésfelvetéséhez kapcsolódik: „Mögöttünk van ... az a három és fél
esztendő, ami alatt régi eszméink és követelményeink megvalósultak és akkori nagy
kérdéseink új történelmi korszakba fordultak. Mögöttünk van a földreform vég-
rehajtása és a demokrácia társadalmi és politikai rendjének megalapozása, tehát
most új formában merülnek fel akkori problémáink. Most egy történelmi lépéssel
előrelépve kell újra felvetnünk: merre vezet a paraszti jövőndő útja?” (1948. 7.
sz. 547. l.) Kitérő elemzésében kimutatja, hogy a népi írók egykori kétféle állásfog-
lalása — a kapitalista-polgári fejlődés, illetve a paraszti-népi közösség, a paraszti
népi szocializmus elvét vallók tábora, — milyen irányban fejlődött a felszabadulás
után. Akik a polgári fejlődés útját vallották, kettéváltak: egyrészt végleg kikötöttek
a kapitalista fejlődés mellett (Kovács Imre), másik csoportjuk viszont a földreform
után is túl kívánt lépni a dolgozó osztályok teljes felszabadulása, a kapitalista gaz-
daság felszámolása felé. A paraszti közösség elvének elkötelezettjei viszont — akik
a parasztságot a történelemnek alig változó, állandó tényezőjének tartották, s a
parasztegység hamis politikai koncepciójával léptek fel — nem haladták meg korábbi
álláspontjukat. Veres Péter — ki korábban hasonló elveket vallott — most lényegé-
ben a paraszti kisgazdaság védelmezőjeként lépett fel. A polémiaiban Erdei félre-
érthetetlenül megfogalmazza, hogy a jövő útja egyedül a kapitalista termelési mód

teljes felszámolása, a tervszerűen irányított szövetkezeti gazdálkodás lehet. Veres Péter a Forum következő számában válaszol Erdeinek, s hogy a kemény bírálat valóban nem volt kárára, s azzal a folyóirat nem akarta őt elveszíteni, azt az 1949-es évfolyam 6. száma mutatja világosan: itt jelent meg a Próbatétel.

Darvas és Erdei főleg a gyakorlat, a konkrét magyar valóság szemszögéből vivják a polémiát, Lukács természetesen inkább elméleti síkra tereli a kérdést. A Válasz első száma címmel ismerteti a népiesek újrainduló folyóiratát (1946. 2. sz.) s mindenekelőtt Illyés Gyula szerkesztői előszavának azzal a tételével vitatkozik, hogy a népi demokrácia összes lényeges kérdései a szegényparasztság oldaláról oldhatók meg. Bibó István nagy visszhangot keltett zavaros tanulmányában „a népi írók bizonyos régi hibáit, kifejezésre jutó tartástalanságukat” éri tetten. Kimutatja, hogy ezzel a cikkel a Válasz lényegében „a békekötés körül fellendülő reakciós sovíniszta demagógiát” támogatja, s mivel a békét „megismételt Trianonnak” értelmezi, minden szubjektív szándék ellenére, a magyar sors tragikus felfogásának ad hangot. Szembeszáll Lukács a Válasznak a szövetkezeti rendszer kérdésében képviselt álláspontjával is: azzal az elképzeléssel, mely szerint csak a pártszemponctoktól mentesített szövetkezeti rendszer képes politikai hivatást teljesíteni. Rámutat, hogy a gondolat jól ismert a szakszervezeti mozgalomból, s kudarcra van ítélve, hisz „a tőkés társadalom osztályharcaiban semleges, politikamentes (és ezért pártoktól független) gazdasági szervezetek elképzelhetetlenek.”

A Forum a továbbiakban más kérdésekben is fellép a Válasz és köre, a népi írók hibás nézeteivel szemben. Szigeti József Magyar líra 1947-ben c. tanulmánya Sárközi György és Illyés Gyula költészetének elemzése kapcsán mutat rá a népi ideológia visszahúzó hatására, megállapítván: „ami Sárközi emberi és költői tragédiájának oka volt, az Illyés költői nagyságának korlátja.” (1947. 10. sz. 745. l.) Szigeti tanulmánya különösen azért értékes és érdekes, mert a népi írókkal folyó vita addig jobbára politikai-ideológiai síkon megragadó szempontjai mellé esztétikai érveket sorakoztat. Elemzései jól mutatják, hogy pl. Illyés kötetének egyes darabjaiban milyen veszélyekkel jár a közvetlen empirikus valóság szorítása, a narratív elemekkel telítettség, a valósághoz való „szociográfikus” viszony. Lelkesen köszönti viszont a Nem volt elég és a Cserepező következetes, magas költőiségű kritikáját, illetve optimizmusát. A kritika fenntartása mellett ugyanez a közeledés-érzékeltetés és üdvözlés jellemzi a Forum álláspontját Németh László egyik pozitív megnyilatkozásával, a Válasz utolsó számban megjelent Berzsenyi ürügyén c. tanulmányával szemben is. Király István von különbséget Németh régi és új Berzsenyi-kepe között: a régiben a költő „reakciós-irracionális vonásait emelte ki . . . egy betemetett, elsüllyedt utat látott benne, melyet újból járhatóvá kell tenni . . . Az új Berzsenyi-tanulmány a költőnek egy másik, eddig nagyon is elhanyagolt arcát idézi . . . Berzsenyinek és a felvilágosodásnak a viszonyát vizsgálja . . . Az új Berzsenyi-arckép . . . Németh László nyílt, őszinte állásfoglalása a haladás gondolata mellett.” (1948. 7. sz. 567 — 568. l.) Ime így tükröződik a Forum kritikai állásfoglalásában az egység-konceptiónak az az igénye, hogy egyengetni kell a népi íróknak a népi demokrácia felé közeledő útját. Persze, hogy többször hangsúlyoztuk, a kritika feladása nélkül.

Szigeti József tanulmánya körül egyébként nagy vita kerekedett. A Valóság, a fiatal értelmiségiek folyóiratának köre külön vitadélutánt rendezett megbeszélésre, s beleszólt a kérdésbe a Válasz is — mondván: a kommunista kritika pártvonalon méri a műveket. E vita ürügyén a Forum a Válasz egész irodalompolitikáját bírálat tárgyává teszi. Ez az irodalompolitika „ahelyett, hogy elvileg tiszta, komoly demokratikus alapokon nyugvó irodalmi egység létrehozásán fáradozna, válogatás nélkül gyűjti egy szekértáborba az írókat, azokat is, akik őszintén demokratikus meggyő-

zódésűek voltak, és ma is azok, azokat is, akiktől helytelen, nem demokratikus múltbeli elveik feladásának őszinte megvallását várná el az irodalmi közvélemény” — írja Szigeti *A kritikusok és a kritika* c. fejeletében. (1947. 12. sz. 973. 1.) A vita során felmerült egy nagyfontosságú kérdés: az irodalom „örök ellenzékiiségének” fogalma is. Lukács korábban már így foglalt állást: „Az ilyen ellenzékiiséget, az ilyen »viszolygást« mi sem könnyebb, mint átvezetni ellenzékiiségbe az új demokrácia ellen.” (*Megjegyzések az irodalmi vitához*. 1947. 8. sz. 508. 1.) S most Szigeti cikkével a Forum határozottan reakciós mítosznak minősíti a problémát: „Mindenekelőtt: az irodalom örök ellenzékiisége — reakciós mítosz. A valóságban: a történelmileg jelentős demokratikus mozgalmak idején az igazi nagy irodalom nem ellenzéki. Együtt megy a néppel, együtt megy a nép érdekeit képviselő politikusokkal.” E helyes állásfoglalás után azonban arra a következtetésre jut: „Minden meggyőződött demokrata, minden őszintén demokratikus kritikus azt kívánja, hogy az írók a nép írói legyenek. Tárják fel a kialakuló demokrácia gyermekbetegségeit, nyíltan és őszintén; mutassák meg pozitív oldalait is; érzékeltessék népünk fejlődésének nagy perspektíváit; járjanak előtte irodalmunk nagy hagyományaihoz híven a magyar valóság kérdéseinek feltárásában a politikának és a politikusoknak”. (976. 1. Kiemelés tőlünk.) Ezt követően Illyésnek arra a versésre hivatkozik, amelyikben „azt írta le az irodalom szabadságának legfőbb követelményeként, hogy az írónak legyen joga kimondani »a néma kint«, még akkor is, ha hallja a győzelem dalát.” Helyesen teszi hozzá: „csak arról nem szabad megfeledkezni, hogy a néma kín kimondása és a győzelem dalának eléneklése nem két külön feladat.” Mégis: a kritika nem hat elég mélyre. Az „örök ellenzékiiség” álláspontjának elvi visszautasítása mellett ugyanis gyakorlatilag nem zárja ki hasonló tendenciák feltámadásának lehetőségét, amikor nemcsak hogy megengedhetőnek, de követelménynek is tartja: íróink járjanak előtte a politikának és a politikusoknak a magyar valóság kérdéseinek feltárásában. Persze, meg kell jegyezni; a koalíciós politika viszonyai közepette mindez másképp ítélandó meg, mint ma, amikor az örök ellenzékiiség népies mítosza itt-ott újra feltámadóban van. A Forum álláspontja mögött — úgy véljük — ismét a lukácsi egységkoncepció rejtezik: innen a kritika nem teljes végigvitele, s ama végkövetkeztetés, hogy Illyés lírájában látja költészetünk megújulásának igazi nagy lehetőségét. „Thomas Mann reprezentatív költője korunknak” — idéztük fentebb Lukácsot, s most hozzátehetjük: az új magyar irodalomban a Forum Illyésnek szánta ezt a szerepet. Különösen áll ez pl. Lukácsnak az *Újhold*-ról szóló kritikájára, melyben összemossa József Attila és Illyés alakját; az utolsó huszonöt év legfontosabb irodalomtörténeti tények kettőjük fellelést tartja, mert az ő „írásaikban nyilvánul meg először Ady óta a magyar élet igazi egyetemessége.” (1946. 1. sz. 113. 1.) Mindez pontosan beleillett abba az elképzelésbe, hogy az új magyar irodalom egységének létrejötte elsősorban attól függ, milyen mértékben sikerül a közeledő népi írókra építkezni.

A Forum kritikai erőfeszítéseinek másik nagy területe a polgári és dekadens irodalom és dekadens irodalomszemlélet bírálata. Lukács már az első számban hozzányúl ehhez a kérdéshez az akkori legfiatalabbak, az ún. „negyedik nemzedék” folyóiratát, az *Újholdat* elemezve. Magatartásuk: „az irodalmi epigonizmus dicsérete” — szögezi le álláspontjukkal kapcsolatban, mely szerint Babits a magyar irodalom határköve és orientációs pontja. Lengyel Balázs *Babits után* c. szerkesztői beköszöntője még Ady korszakos jelentőségét is tagadja; Lukács újra a helyére teszi Adyt, s József Attila és Illyés művének felmutatásával polemizál Lengyelnek azzal a tételével, hogy Babits tiszta artisztikuma „egy egész utána következő nemzedék elől szívta el a levegőt”. Hasonló szellemű kritikával fogadja a Forum Len-

gyel Balázsnak szélsőséges esztéticizmustól áthatott irodalomtörténeti összefoglalását, A mai magyar líra c. tanulmányát is. (Lukács Sándor, 1948. 7. sz.) Ugyancsak a Babits-centrikus irodalmi tudat ellen lép fel a folyóirat Waldapfel József tanulmányaival (Élet és irodalom; Vörösmarty és Babits. 1948. 2. és 6. sz.), aki Babitsnak önmaga képére stilizált Vörösmarty- és Arany értelmezésével, s a Válasz hasábjain helyet kapott ellenvetésekkel száll vitába. Szigeti József már jellemzett tanulmánya közvetve szintén e tárgykörbe vág, hisz végkövetkeztetése így hangzik: „A magyar líra nagy problémája, még ma is, 1947-ben is az izolált ÉN, mely Babits Mihály és Kosztolányi költészetének még sok tekintetben termékeny alapja lehetett. . . háború utáni líránkban, a Nyugat második generációjában terméketlenné vált. . . az izolált ÉN pozíciójának fenntartása lassanként egyértelművé válik a teljes emberi és költői hajótöréssel.” (1947. 10. sz. 761—762. l.) Molnár Ferenc és Márai Sándor mítosztávvá ismét Lukács-veszi fel a harcot. A Molnár-kérdésben elfogulatlan irodalomszemléletért száll síkra: „a kiskaliberű, ügyes naturalista évtizedek óta nemzetközileg megcsodált trükk-gépezetének” termékeit nem emelhetjük egekbe Molnár származásának felhánytorgatásával — mint tette Zsolt Béla lapja, a Haladás; „Az antimiszantizmus szubjektív gyökereinek kiírtása csak a történelmi igazság kíméletlen kimondásával lehetséges. (Egy rossz regény margójára; Elfogulatlan irodalomszemléletért. 1947. 6—7. sz.) Márait illetően azzal a hamis legendával néz szembe, amelyik Máraiban az „utolsó humanistát”, Thomas Mann magyar megfelelőjét látja. Az európai kultúra Márai-féle koncepciója — mondja Lukács — lényegében a „tömegek” arisztokratikus lenézésére és elutasítására épül; s arra hogy e kultúra létalapja jobban féltendő egy forradalomtól, mint egy imperialista világháborútól.” (Márai új regénye. 1948. 2. sz.)

Az absztrakt, formalista művészeti irányzatok bírálata Lukács kritikai működésének most is fontos felülete. A Forumban Az absztrakt művészet magyar elméletei-t teszi kritika tárgyává Kállai Ernő A természet rejtett arca és Hamvas Béla — Kemény Katalin Forradalom a művészetben c. könyvei kapcsán. (1947. 9. sz.) Hamvasék dekadens világszemlélete szerint a valóság rejtélyes lényegének adekvát magartatásbeli megfelelője a patológikusság, az örület; Kállainál egy „biomorantikus képzeletvilág” koncepciójából ered az ember semmis voltának művészetfilozófiája, s egyik abban, hogy a külvilágot értelmetlen, vadállatias, embertelen káosznak fogják fel, amiből pl. a fasizmus közös „kollektív korszak”-ként való összemosása következik. A felületen maradó absztrakció egyoldalú dicsőítőivel szemben, Lukács a marxi értelmes absztrakció kritériumait fejti ki, s az absztrakt törekvések ellenlábasaként — egyben ítéletet mondván a naturalizmus felett is — a realizmus igényét körvonalazza.

A realizmus igénye és az új magyar irodalom képviselőinek a realista ábrázolásra való orientálása esztétikai téren ugyanolyan fontos célkitűzése a Forumnak, mint hogy irodalompolitikájával létrehozza a magyar irodalom egységét. Amint a közeledő vagy a közeledés lehetőségét sejtető népi írók esetében láttuk, a folyóirat — egységkoncepciója jegyében — örömmel regisztrál minden fejlődési fázist, demokrácia felé lépést. A polgári irodalom és a formalista irányzatok képviselői esetében ugyanezt tapasztaljuk, ha útkeresésük a realizmus vállalásába torkollik, vagy legalábbis arra felé mutat. Ez tükröződik pl. Szigeti Józsefnek Sóter István műveiről és újtjáról szóló írásaiban. (1947. 3. sz.; 1948. 4. sz.) vagy Király István egyik Németh László-kritikájában is. (1948. 2. sz.) Az öncélú formalizmussal és naturalizmussal szemben a Forum helyesen és eredményeket termőn tüzte zászlajára a realizmus, majd — láthatóan a fordulat éve után — a szocialista realizmus igényét és követelményét. Különösen Sóter István Profétikus esztétika c. tanulmánya

(1949. 2. sz.) s a körülötte kibontakozó vita tanúsítja ezt beszédesen. Király István világosan leszögezi a vitában: „Az ellenforradalmi múlt örökségével, a különféle szürrealista, dekadens tendenciákkal szembeszögeztek a realizmus általános követelését. A jelszó megválasztása helyes volt. Mutatja ezt, hogy irodalmunk a saját határozatlan, bizonytalankodó próbálkozásainak világos megfogalmazására ismert a kritika igényében és saját belső szükségleteiből is indítva rálepett a realizmus útjára.” (1949. 3. sz. 230. l.) S ugyan ő húzza alá — az elhamarkodott jövő felé fordulás kritikájaként — a szocialista realizmus követelményét: „De a realizmust most élesen és határozottan mint szocialista realizmust kell megfogalmazni, s a bírálóknak hangsúlyozni kell a mai valóság, az épülő szocialista társadalom megismerésének és művészi visszatükröződésének a fontosságát.”

A Forum realizmus-értelmezése azoban alapjaiban a lukácsi „nagyrealizmus”, minek kritériumát felesleges itt újra összefoglalnunk. A viták körvonalazták már, hogy ez a XIX. századi kritikai realista örökséget abszolutizáló normatív irodalomszemlélet hogyan gyökeredzik Lukács politikai nézeteiben, s egyik jellemzőjére — Lukácsnak a Forumban kifejtett pártosság-felfogására — fentebb már részletesen utaltunk. Csupán azt hangsúlyozzuk még, hogy Lukács álláspontja a szocialista realizmus kérdésében Forum-beli tanulmányaiban sem válik el élesen a kritikai realizmustól. A pártosságot illetően pl. így ír: „A szocialista realizmus a pártosság kérdésében is folytatja és magasabb fokra fejleszti a régi, nagyrealizmus hagyományait . . .” (1949. 4. sz. 201. l.) Ha most visszaemlékszünk a pártosság objektívista felfogásának kritériumaira, akkor mindebből arra kell következtetnünk, hogy a szocialista realizmus jelszava végeredményben elvont jelszó marad: tartalmaz mit sem különbözik a kritikai realizmustól. Lukácsnak az 1948–49-es vita után — s épp a Forumban — publikált tanulmányai (*Az ellenség ábrázolása; A csendes Don*. 1949. 4. és 11. sz.) már témaválasztásukban is lényegében ugyane felfogást tükrözik. Az ellenség, a negatív hős ábrázolásának és esztétikai minősítésének kérdésében belejátszik a XIX. századi kritikai realisták nagy magányos hőseinek problematikája.

A nagyrealizmus-elmélet és az egységfelfogás korlátai között a Forum hasábjain nem bontakozhatott ki olyan történelemszemlélet, ami eleven erővé tehetne volna a magyar irodalom szocialista hagyományait, közelebbről a magyar forradalmi munkásmozgalom irodalmának tradícióit. A realizmus-antirealizmus elmélet merev értelmezése, a magyar proletárirodalomnak az elszigeteltség és a szektárius ideológia szorításában való elmarasztalása magyarázzák, hogy e kérdésekkel a Forum szinte csupán a proletkult káros örökségének kritikájaként foglalkozott. Ez a kritika persze jogos, és szükséges volt, és különösen történelmi alapvetése érdemel figyelmet. Pándi Pál kitűnő tanulmánya pl. (*Irodalmi háborgás és szocializmus*. 1949. 1. sz.) Ády és a szociáldemokraták vitájának elemzésével leplezi le a háborgás mögött meghúzódó proletkultus vagy burzsoáz ideológiával fertőzött állásfoglalásokat, s figyelmeztet a máig ható veszélyekre. Lukács hasonló tendenciák káros hatását ítéli el egy népies-urbánus ellentétet kipattantó vitába beleszólván. (*Régi és új legendák ellen*. 1947. 3. sz.) Megjelentek ugyan emlékező cikkek, kisebb publikációk Radnótiról, Dési Huberről, Bálint Györgyről, Forgács Antalról, Salamon Ernőről, Körmendi Zoltánról, sőt József Attilaról is, ezek azonban inkább a kegyelet, az emlékezés gesztusai voltak, mintsem e nagy hagyomány felbecsülhetetlen jelentőségének tudatosítói. Különösen fájdalmas József Attila művének mellőzése. Neve ugyan felbukkan itt-ott, többnyire jelzékenységűen, nyomatékositón, de igazi, elemző méltatását hiába keressük. Mindössze Horváth Márton értekezik róla egy előadás-részletben. (1947. 12. sz.) Az a tendencia tehát, minek eredménye-

képp felszabadulás utáni szocialista irodalmunk fejlődésének folytonossága a proletárirodalom hagyományainak háttérbe szorításával és lebecsülésével megszakadt, a Forum hasábjain is kimutatható.

Kétségtelenül maradandó viszont a folyóirat állásfoglalása a szellemtörténet, az egzisztencializmus és a pszichoanalízis bírálatában (Szigeti József, Lukács György, Máthé Lídia, Pálóczi-Horváth György, Tariska István). Sokoldalú világnézeti szemlé lévén, a Forum ebbe az utóbbi kérdésbe is többször beleszólt, sőt nem idegenkedett jogtudományi, közgazdasági, építészeti (urbanisztikai), iparművészeti, szociológiai kérdések felvetésétől sem. A szépirodalmi rovat — bár sokszor vegyes indítékú művekkel teli — gondosan szerkesztett, színvonalas. S bár nem hiányoznak belőle a felszabadulás után indult fiatalok sem (Nagy László, Juhász Ferenc és mások), jobbára mégis kiforrott idősebb alkotóknak ad helyet szívesen — rámutattunk már: milyen elvi megfontolások alapján. Igen értékes a Forum *Magyar valóság* c. szociográfiai rovata. Riportjaiban, tudósításaiban többnyire a puszta dokumentáció meghaladása, az elvi általánosítás igénye munkál. Erdei Ferenc, Sarkadi Imre, Márkus István, Benjámin László, Fehér Klára, Boldizsár Iván, József Jolán stb. írásai maradandóan érzékeltetik a két társadalmi formáció határán alakuló magyar valóság problémáit.

A szematismus és a személyi kultusz irodalomszemléletének jelentkezésével — 1949 végétől a folyóirat megszűnéséig — a Forum is veszít súlyából, s különösen kritikai hangjának ereje hal el. A tanulmányokról inkább a szépirodalomra és a recenzióra terelődik a súly, s ritkán, vagy alig jelentkeznek már a Forum fiatal marxista kritikusai — Király István, Szigeti József és mások —, akik következetes elvi szigorral mérlegelték az új magyar irodalom alkotásait.

A Forum utolsó száma 1950 augusztusában hagyja el a nyomdát. 1950 szeptemberétől a Csillag már a Magyar Írók Szövetsége folyóirataként jelenik meg, s a küldetését befejező Forum ekkori gárdájából Lukács György és Király István kapnak helyet a szerkesztő bizottságban. A folyóirat megszűnésére egyébként nem minden komplikáció nélkül került sor. Az augusztusi szám nyomdai munkálatait pl. — a szerkesztők tudta nélkül, a Népművelési Minisztérium intézkedésére — egyszerűen leállították, és csak Révai József személyes akciója nyomán jelenhetett meg, akinél az ügy érdekében — Vértés Györgynek Darvas Józsefhez írott egyik levele szerint — Darvas közvetített. Felvetődött még az a gondolat, hogy a Forum szerkesztősége átalakul, s a folyóiratot az Országos Békebizottság lapjaként adják ki, mindez azonban csak terv maradt.

*

A fentiekben korántsem tekintettük át a kor bonyolult politikai és kultúrpolitikai mozgásával lényegében együtthaladó s hibái ellenére is nagyértékű folyóirat által felvetett összes kérdéseket. A legfontosabbakat: az új szellemi front és az irodalmi egység, a népiesek és urbánusok, a proletárirodalom, a realizmus és szocialista realizmus problematikáját ragadtuk ki csupán, hogy a Forum tevékenységét jellemezzük. Láttuk: az új szellemi front megteremtésére irányuló törekvés és az irodalmi egység létrehozásának igénye helyes követelmény volt, gyakorlatilag azonban nem valósulhatott meg, hiszen koncepciója — a proletárirodalom tulajdonképpeni kizárásával — csak a népi-urbánus ellentét elsimítására épült. Ezeknek az irányzatoknak marxista bírálatában a Forum nagy eredményeket ért el, de kritikája nem mindig volt teljes mértékben következetes. A Forum irodalompolitikai és esztétikai koncepciójának alapvetésében, a folyóirat magas színvonalának biztosításában Lukács Györgynek volt a legnagyobb szerepe. Alig öt éves fennállása

alatt a Forum majdnem harminc Lukács-tanulmányt közöl, s ezek közül nem megy a marxista kritika és irodalomtörténet maradandó alkotása. Ugyanakkor Lukács ellentmondásos politikai és esztétikai nézeteinek ismert hibái is felbukkannak e tanulmányokban, s nemcsak a szerkesztés gyakorlatára vannak hatással, de egész kulturális és irodalmi életünk vonatkozásában megsúlyosbodnak, hisz egy időben egyedül a Forum az ország egyetlen demokratikus szellemű, nagy tekintélynek örvendő folyóirata.

A Forum értékei és hibái máig ható tanulságok levonására készítetnek bennünket. S mindenekelőtt azért, mert — mutatis mutandis — az 1945 és 1956 utáni irodalmi állapotok között van egy sereg közös vonás. Történetileg mindkét periódus forradalmi időszak: a felszabadulás után a népi demokratikus fejlődés szocialista fázisba való átlendítése, az ellenforradalmat követően a szocializmus viszonyainak konszolidációja a legfontosabb feladat. E feladatok megvalósítása közben azonban — többek között — számos, főleg a múltból örökölt ideológiai problémával kellett szembenézni — politikában és az irodalom terén egyaránt. Mindkét időszakban feltámad pl. a „harmadik út” lehetősége: a népi ideológia káros örökségével nem volt elég szembenéznünk a felszabadulást követő években, a vitát az ellenforradalom után is folytatni kellett, s tudjuk: a Forum idejéből is ismert egyes jelszavai — ellenzéki irodalom, vátesz-elmélet stb. — ma sem csitulnak el. Lukács György politikai koncepciója és esztétikai rendszere esetében ugyanez a helyzet. S mindehhez hozzátehetjük még a népi-urbánus ellentét, a polgári irodalmi örökség, az irodalmi egység problémáját. Felszabadulás utáni éveink kultúrpolitikája — s egyik orgánuma: a Forum — nem oldotta meg tehát véglegesen a fenti kérdéseket. Erőfeszítései és eredményei mégis figyelmet érdemelnek, s maradandó értékét alkotják felszabadulás utáni irodalmunk történetének.

A „KERESZTÉNY KURZUS” MŰVELŐDÉSPOLITIKÁJÁRÓL*

Az ellenforradalmi rendszer kiépítésének idején a kurzus kultúrpolitikájának egyik eleme a konzervatív törekvések újraélesztése volt. Emellett, már a hatalom megszerzésének első napjától kezdve, közvetlen politikai céljaik és vezetőeszméik is belesűrűsödtek. Igaz, a konzervativizmus nemcsak a régi formákat jelentette, hanem világnézetet, eszmei, politikai törekvéseket is; ezekhez zavaralanul kapcsolódhattak a kurzus hasonló törekvései, de ezeket a kultúrpolitikának alkalmazni, s újra meg újra tudósítani kellett. A rezsim művelődéspolitikája ezekben az években nem is volt más, mint szakadatlan kísérletezés, és azoknak a formáknak, módszereknek s elveknek keresése, alkalmazása s kipróbálása, melyek segítségével megfelelhetett ennek a célkitűzésnek. Az elvek, s a politikai célok, amelyeket érvényesíteni igyekezett, világosak voltak, de a hogyan, mindvégig kérdőjel maradt. Furcsa szilárdság volt ez: egyfelől merev, konok, következetesség, másfelől képlékenység, állandó labilitás. Klebelsberg szüntelenül előre tervezett. Hosszú lejárátú, a napi események ingadozásaitól mentes kultúrpolitikát igyekezett teremteni. Ám mégis évek multával is a kezdetnél maradt. Kornis Gyula, már az 1922-es évet a „kultúrpolitika rendkívül tevékeny korszakának” nevezte, hol a „magyar művelődéspolitikának . . . nagy történelmi cezurája kezdődik.” (1) És e „nagy fordulat” után, Klebelsberg 1925-ben kénytelen volt kijelenteni: „Nekünk magyaroknak égető szükségünk van egy erkölcsi és kulturális acélfürdőre”. (2) mert e „tevékeny korszak” sem tudta a kulturális süllyedést meggátolni. „A kultúra katasztrófája nem úgy következik be, mint midőn a bolthajtás nagy robajjal egyszerre beszakad: hasonló az a természet őszi elhalásához, midőn levél levél után lassanként hullik le. A magyar művelődés fájának ez a levélhullása sajnos, folyik” (3) És folyt tovább; Klebelsberg még 1926-ban is így jellemzi ezt a „tevékeny” korszakot: „Eddig a kultúrpolitika terén is csak mentésről lehetett szó.” (4) Ezek a szavak is arról vallanak, hogy ezekben az években a kurzus kultúrpolitikája nagy nekilendülések ellenére is, egyhelyben topogott; nem jutott túl a kezdeti stádiumon. Mi volt ennek az oka? Talán az irányító személyeken mult? Nem voltak felkészülve hivatásukra, vagy tehetségük hiányzott? Bizonyára egyes esetekben erről is szó lehetett: a merevségnek, a hozzá nem értésnek s a dilettantizmusnak megdöbbentő eseteivel találkozunk. De mégsem ezen múltott. A művelődéspolitika elveit, céljait és eredményességét nem egyéni elképzelések döntik el, hanem azok az ideológiák és politikai törekvések, amelyeknek

* Részlet egy nagyobb dolgozat bevezetéséből.

1 Kornis Gyula: Kultúra és politika. IV. lap.

2 Klebelsberg Kunó: Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 231. lap.

3 Klebelsberg Kunó: Im. 235. lap.

4 Klebelsberg Kunó: Im. 309. lap.

a művelődéspolitikája maga is szolgálatában áll. Ezekről soha sem tud függetlenedni, s ha tartósan baj, rendellenesség, kudarccal mutatkozik a kultúrpolitikában, akkor ez mindig mélyebben fekvő jelenségekkel van összefüggésben. Így volt ez a kurzus kultúrpolitikájával is. És ha arra keressük a választ, mi volt az oka sorozatos kudarcainak, akkor szemügyre kell vennünk azokat az eszmei, politikai törekvéseket, amelyek a kultúrpolitikának alakítói, meghatározói voltak.

A kultúrpolitika mindig az adott társadalom, államhatalom és uralkodó osztály gazdasági, politikai, világnézeti céljainak képviselője és ezeknek a kulturális és szellemi életbe való transzponálója, alkalmazója s végrehajtója. Ez a törekvés indokolja magát a kultúrpolitikát is. Bonyolult, összetett folyamatról van azonban itt szó. Maga a funkció is két irányú: a kultúrpolitika nemcsak világnézetek és politikai célok egyoldalú átültetője, hanem a kultúra eszközeivel, a politika s világnézet alakítója is. Emellett transzponáló funkciója sem mechanikus, sokkal inkább az önállóan alkalmazó szerepet kell betöltenie. Hiszen a kultúra nem holt anyag; hanem aktív, élő, eleven valóság, mozgásban levő organizmus, melynek vannak külön specifikus törvényei is, amelyekkel a kultúrpolitikának nemcsak számolnia kell, hanem érvényesülésükhöz teret is kell nyújtania.

Ha az élet rendes kerékcsapásokon halad, a kultúrpolitika előbb vagy utóbb kialakítja a maga természetes funkcióit. Ám az ellenforradalmi rendszer kiépítésének ideje nem ilyen volt. Könnyörtelen terror, féktelen reakció, gyanakvás, gyűlölködés s labilitás jellemezte a közéletet: és ez hatotta át a kurzus kultúrpolitikáját is. Már ez az indítás eleve egyoldalúvá tette: és torzságra determinálta. Még rontotta a helyzetet az, hogy szó sem lehetett arról, hogy a kultúrpolitika sokirányú, összetett funkcióját teljesíthesse, hanem eleve a kurzus világnézeti s főleg politikai céljainak közvetítőjévé és behajtójává degradálódott. Szinte egyedüli funkciója lett: az ellenforradalom kiterjesztése a kultúrára és ezen a téren is, egyeduralmának bármilyen áron való biztosítása. Ezt tükrözi a módszere is: ösztönző munka helyett adminisztratív intézkedések, parancs közvetítések és számonkérések: ugyanaz a türelmetlenség, ideges gyanakvás, merevség és demagógia, mint a közéletben.

A kurzus kultúrpolitikájának ebből a jellegéből és funkciójából is következett, hogy főfeladatának a rezsim világnézeti s politikai céljának a maga területén való megvalósítását tartotta. Az ezt szolgáló ideológiák nem spontán, természetes könnyedséggel áramlottak át a kultúrpolitikába, hanem erőltetett átültetéssel és ezért is, a napi munka mechanizmusában menthetetlenül eltorzultak s kifakultak: a szokvány frázisoknál alig-alig mondtak többet és leggyakrabban merev követelményekké s parancsokká váltak. Pl. Lendvai István a fajelméletet s az antiszemitizmust így konkretizálja a kultúrpolitikára: a kulturális életet „meg kell tisztítani a betolakodott jövevény elemektől . . . valóságos magyar elemeket hatóerővé kell tenni” (5) Ehhez hasonló merevséggel teszik meg abszolút normává a „keresztény gondolatot” is. „A kultúra ősi gyökere a kereszténység — hirdeti Prohászka Ottokár — ettől nem lehet eltérni . . . Keresztény lelkiség a kultúra alapja. „Az egész világ a keresztény kultúranap energiájából él.” (6)

Ez a „kultúrnappal” szakadatlanul, s híven sugározta az „energiát”, és a „keresztény erkölcs” s a vallásos érzés aranyzálaival átszötte a rezsim szellemi életét, de úgy látszik, hogy rések maradtak, mert a kurzusnak e „kultúrnappal” mellett még más „energiaforrásokra” is szüksége volt. Minden jelentősebb ideológiáját; a fajelméletet, antiszemitizmust, keresztény gondolatot, nacionalizmust, forradalom-

5 Lendvai István: Fial Magyarországnak. 1930.

6 Keresztény gondolat védelme. Prohászka Ottokár: Kereszténység és Kultúra.

ellenességet, beerőszakolja a kulturális életbe és hivatalosan, kötelező normákká teszi . . . Ezek az elvek a kurzus kultúrpolitikájában két irányú, de egységes feladatot töltenek be: arra hivatottak, hogy a kultúra eszközeivel terjesszék a rezsim ideológiáit, a tudat átformálói legyenek és kiszorítsák a haladó forradalmi gondolatot. Ezzel eljutottunk a kurzus kultúrpolitikájának lényegéhez.

Forradalomellenesség és antidemokratikus szemlélet a művelődéspolitikában

Az ellenforradalmi rendszer kiépítésének idején a haladó s reakciós erők küzdelme a politikai élet mellett leghevesebben a kultúra területén folyt. Sőt, a kurzus vezetői a hatalom birtokában némi túlzással már ezt tartották a fő frontnak, hol a legkisebb sikereiket is óriási nyereségnek vélték. A kultúrpolitikát centrális jelentőségűnek mondták. „A kultuszárca ma — jelentette ki Klebensberg — honvédelmi tárca.” (7) És ezt szósz szerint értette: a kurzus befelé s kifelé folytatott harcának az adott helyzetben a művelődéspolitikát fő eszközének vélte. „Nagy tévedés azt hinni — írja — hogy a demagógiát rendőri eszközökkel le lehet küzdeni, ragályos betegségeket sem tudják kordonnal megállítani. A modern orvosi tudománynak a védőoltásokat kellett hozni. A demagógia ellen csak egy szérum van: a kultúra” (8) Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy Klebensberg demagógián a haladó erőket értette. És amit nem tudott feltartóztatni az államgépezet: a forradalmak terjedését, úgy vélte, hogy haladásellenes nézeteket sugalló kultúrpolitikával meg lehet állítani. Sem Dózsa György lázadása, sem az orosz proletárforradalom, sem a Tanácsköztársaság nem következett volna el, — állítja — ha hatékony kultúrpolitika ellensúlyozni tudta volna a „romboló” eszméket: „azokban a tömegekben — írja — amelyek Dózsa Györgyöt követték, bizonyára nem volt egyetlen ember sem, aki írni-olvasni tudott volna . . . Oroszországban egyenesen a cárisztikus iskolapolitikát teszem felelőssé azért, hogy ott a bolsevizmus kifejlődött.” (9).

Ez a felfogás nem akar tudni a társadalom fejlődésének törvényszerűségeiről és ezek objektivitásáról, hanem voluntarista módon, a történelemben csupa elkerülhető, s önkényesen irányítható eseményeket lát. A kultúrpolitika is azért kap centrális helyet politikájukban s államvezetési gyakorlatukban, mert úgy vélik, hogy ezzel egy döntő szakaszon befolyásolni: azaz érdekeiknek s szándékuknak megfelelően lehet irányítani a társadalmi eseményeket. Ezzel a voluntarista szemlélettel ítélték meg a Tanácsköztársaságot is, és vonták le ezt a következtetést: ha nem engedték volna a „nemzeti érzést” pacifista s kozmopolita hangulatokkal megbontani, akkor nem következett be volna a forradalom. (10) Ebből a gondolatmenetből kézenfekvő a jövőre vonatkozó tanulság is: konzervatív, nacionalista, keresztény eszmékkel meggátolható a forradalom.

Az eszmék történelmi szerepét a kurzus vezetői természetesen nem értékelték annyira túl, hogy lemondottak volna a fegyverekről, s az állam erőszakszerveiről, de a fenti kijelentések mégis azt mutatják, hogy a hatalomért, s a rendszerük megszilárdításáért folytatott harcukban nagy szerepet szántak az ideológiáknak s a kultúrának. Azonban, ha a kutúrát itt említjük, hozzá kell tenni, hogy mindig világnézettel és politikai célokkal telített kultúrára gondoltak. A kultúra minden szféráját nyíltan és közvetlenül politikai céljaik szolgálatába igyekeztek állítani; ez

7 Klebensberg Kunó: Im. 638. lap.

8 Klebensberg Kunó: Im. 365. lap.

9 Klebensberg Kunó: Im. 542. lap.

10 Klebensberg Kunó: Im. 577. lap.

volt kultúrpolitikájuk legfőbb mozgatója és meghatározója. És nem kell mondanunk, hogy kultúrpolitikájuk ezekben az években ilyen értelmezésben kapott centrális szerepet. Fentebb említett tények is erre utalnak. A közművelés és iskolahálózat katasztrófális állapota, a kulturális viszonyok elmaradottsága hatékony intézkedéseket követeltek. Az élet átgondolt, szerves és alapos építő kulturmunkát igényelt: iskolákra, tanítókra, rendszeres népművelésre, művészet és tudomány pártolására, jó könyvkiadásra, színvonalas sajtóra lett volna szükség. Mindezt a jogos, természetes követelményt a kurzus művelődéspolitikája visszaszorította, s funkcióját, a kurzus-eszmék és a rezsim politikai céljainak transzponálására korlátozta. Ha a feladatokat tekintjük ezekben az években, valóban különleges szerep hárult volna a kultúrpolitikára: ritka történelmi helyzet volt, melyben különleges tömörséggel jelentkeztek halaszthatatlan tennivalók. Azonban mindegyre alig figyeltek a kurzus vezetői, és ha ők mégis a kultúrpolitika jelentőségéről, ennek centrális szerepéről beszéltek, akkor rendszerint csak a maguk szűk osztályérdekeik: politikai és világnézeti céljaik következetes képviselésére gondoltak.

Amilyen a rendszer; végsősoron olyan a kultúrpolitikája is. Determináló, megbonthatatlan egység ez: ugyan annak a lényegnek összetartozás, kétféle megnyilvánulása. Érvényes volt ez a kurzusra is. A rezsim lényege: az ellenforradalmiság és agresszivitás volt, ez határozta meg valamennyi tettet, köztük a kultúrpolitikáját is.

Az ellenforradalmiság, a kurzus kultúrpolitikájának mindvégig vezértendenciája, sokféleképpen nyilvánult meg. Ezek közül legkézenfekvőbb volt az ellenforradalmi eszmék nyílt propagálása. Másutt utaltunk arra, hogy az irredentizmust és a nacionalizmust agresszív céljaik mellett hogyan fordították a kultúra síkjain is a haladó eszmék s törekvések ellen. Művelődéspolitikájukban ugyanilyen hangsúlyt kapott a fajelmélet és az antiszemitizmus is. A haladó kultúrtörekvések visszaszorításában különösen a vallásnak tulajdonítottak nélkülözhetetlen szerepet; „csak a vallás sugallta nagy érzések képesek az emberi lélek romboló szenvedélyeivel szemben az egyensúlyt fenntartani.” (11) — írja Klebelsberg. Sőt, ő ebből a szempontból az állam fölé helyezi az egyházat: „az állam — írja — saját erejével nem tud új közszellemet alkotni, a magyar nemzet beteg lelkét csak a krisztusi tanítások gyógyíthatják meg . . . Mint magyar kultuszminiszter bevallom, hogy az állami eszközök nem elégségesek a lelki rekonstrukcióra, ezért vagyok ellensége az egyház s az állam elválasztása tanának.” (12) A következőkben még világosabban fejezi ki gondolatát: „A harc az egyházak és a szocializmus között fog eldőlni és az államhatalom nem a harc eszköze, hanem a harc célja lesz. Az államhatalom birtokáért fognak a világnézetek küzdeni. De éppen a dolgoknak ez az állása óriási felelősséget hárít a magyar történeti egyházakra. Az egyházaknak meg kell lennie a belső erőnek arra, hogy a tömegek további dekriztianizálásának gátat tudjanak vetni . . . hogy a magyar tömegeket az erkölcs és hazafiság útján megtartsák . . . Rettenetes az, ha az egyház a harcot a szocializmussal szemben elveszti. Ez történt Oroszországban.” (13) És, hogy ez nálunk ne következhesen be, amíg nem késő, meg kell adni az „egyházaknak mindazt a támogatást, ami a nagy világnézeti harc sikeres megvívásához szükséges.” (14) Ime az okai annak, amiért Klebelsberg kultúrpolitikájában oly döntő szerepet kapnak az egyházak!

Az ellenforradalmi rendszer kiépítésének éveiben a kurzus legfőbb törekvése a kurzus-eszmék mindenáron való terjesztése s a haladó ideológiák és erők vissza-

11 Klebelsberg Kunó: Im. 607. lap.

12 Klebelsberg Kunó: Im. 624—625. lap.

13 Klebelsberg Kunó: Im. 635—636. lap.

14 Klebelsberg Kunó: Im. 636. lap.

szorítása volt. Emögött a kultúrpolitikának minden más funkciója háttérbe szorult: ez önmagában is megmerevedést, leszűkülést, s torzulást eredményezett. De még inkább ide vezettek maguk a kurzus-eszmék. Hiszen ezek nem adtak választ az élet újonnan felvetődött problémáira, vagy egyoldalúan a multat képviselték, vagy szűk csoportérdekekhez tapadtak és ellentmondásosak, kidolgozatlanok voltak, s így ezekben az években még nem mutathattak biztos irányt, világos perspektívát, a művészet és a kultúra zűrzaváros, tévelygésekkel átszótt világában. Pedig csaknem mindenki tájékozódást keresett, s előre igyekezett még akkor is, ha az útvesztők végnélküli labirintusában egyre hátra mozgott. A kurzus-eszmékre épített, egyoldalú művelődéspolitiká még inkább növelte ezt a bizonytalanságot. Sőt, a haladó erők elleni küzdelmében, odáig ment, hogy még a kulturális és a művészeti haladást is kétségbe vonta; „A haladási, újba-bolondulási elvvel szemben pedig — írja egyik hangos esztétájuk — nem győzzük hangsúlyozni, hogy sohase érezte az meg Michelangeló, Schakespeare, vagy Beethoven szépségét, akik ülönbet és érdekesebbei akar náluk, nem is sejtve bennük az istenség örök lüktetését. A műrekek egy-egy darabja az istenségnek: éppen ezért a műrekek haladásföltre valami” (15) Ez az „esztéta” ezeket a gondolatokat Csók Istvánnal, Ferenczyvel, Grünwalddal és Rippl-Rónaival, az akkori modern festészettel szemben fogalmazta meg. Képeiket egyszerűen „szennybe mérgeedett mázolatoknak” (16) nevezi. Ez az elfogultság s elvakító indulat már önmagában is méltó helyére teszi és értékeli fenti gondolatait. Nem a vitáért, hanem annak illusztrálására idéztük, hogy a haladástól való félelem, ha az még a művészetben jelentkezik is; és a konok konzervativizmus, milyen megszire sodor egyseseket.

A konzervativizmus ápolása s a haladó törekvések elleni küzdelem nem egyszerűen csak szűklátókörűségből következett, hanem hozzá tartozott az ellenforradalmi rendszer lényegéhez. A kurzus nemcsak a proletárdiktatúrával, hanem az őszirózsás polgári forradalommal szemben is ellenforradalom volt, s ezért a munkásosztály mellett szembetárlálta magát a polgári s a kispolgári tömegek egy részével is: A hatalmat a nagybirtok és a nagytóke szűk osztálybázisáról kiindulva kellett megszilárdítania. A kulturális életben sem támaszkodhatott más erőkre. Itt is ugyanígy szembetalálta magát a proletár és a különböző polgári törekvésekkel, mint az ideológiáik, vagy a politikai élet frontján. Eleve elhatárolt és szűk volt ez a kultúrbázis: csak hatalmi eszközökkel tudta ömagát tartani, s ami keretein kívül esett, szűkségszerűen önmaga ellen fordította. Az ellenzéki tábort még differenciálni, megosztani sem tudta. Egységesen lépett fel az egységesnek vélt, de valójában céljaiban s törekvéseiben nagyon is különböző, sokszínű, ellenzékekkel szemben. Egy kalap alá kerültek a szerény formaújítók a forradalmárokkal, a polgári ízlés és világnézet képviselői a proletárokkal. Ezekben az években Babitsot, Móricz Zsigmondot ugyanolyan veszélyesnek tartották, mint Nagy Lajost, vagy a kommunista emigráns írókat. Gyanús volt a Nyugat-mozgalom egésze, s mindenki, aki valaha is írt, vagy beszélt a konzervativizmus ellen és egy modernebb Magyarországról álmódott. Ez a merevség csak lassan oldódott, fokozatosan, úgy engedett lépésről-lépésre, ahogyan sikerült az ellenforradalmi rendszer hatalmát megszilárdítani. 1924 végén már a konzervativizmus mellett, még ha ennek egynémely kérdésben ellenlábasa is volt, hivatalosan is elismertek és engedélyeztek, pontosabban: megtúrtek néhány polgári s kispolgári kulturális törekvést, természetesen csak azt, amelyik nem lépte túl a lojalitás határait és kész volt beilleszkedni a rezsím kereteibe s lemondani mindennemű forradalmi örökség ápolásáról. Kétoldali kompromisz-

15 Köszegi László: Képzőművészetünk az örvény szélén. 1922.

16 Köszegi László: Im.

szum volt ez: mindkét fél engedményére épült. Azonban a kurzus kultúrpolitikája, a huszas évek derekán, ha engedett is némileg merevségéből, de lényegét tekintve nem változott: mindvégig agresszív, haladás és forradalom-ellenes maradt.

A kurzus politikájának korabeli bírálói, még jobboldali körökben is, gyakran felvetették annak elvtelenségét, következetlenségét, kialakulatlanságát s leginkább koncepcióhiányát. Ez csak részben volt igaz, mert ezt a kultúrpolitikát kezdettől nagyon határozott koncepció: a forradalomellenesség hatotta át. És ez nemcsak a reakciós ideológiák intézményesített terjesztésében nyilvánult meg, hanem gyakorlati ténykedésben is: áthatotta minden tettét, még akkor is, ha ebből jövátéhetetlen károk keletkeztek. A hasznos, nem hasznos szempontjait, a féktelen bosszú elfojtotta: csak a gyűlölet izzott, s az agresszivitással kendőzött félelem: ez ösztönözte tetteire a kultúra irányítóit, s döntötte el cselekedeteiket. Nagyon messzire sodródtak ezen az úton: a nemzeti s népi érdek teljesen elveszett. Forduljunk ismét a statisztikához. Az analfabetizmus megszüntetése és a közművelés színvonalának emelése, halasztást nem tűrő nemzeti feladat volt. Az anyagi erők mozgósítása terén ennek érdekében, ezekben az években semmit sem tettek. De nem tettek más téren sem; sőt, elvakult indulatukban munkára s áldozatokra kész embereket vontak el a cselekvés lehetőségétől. Az iskola-hiány mellett nagy volt a tanító-, tanárihiány is. Erre vonatkozólag idézzük Vass József akkori kultusz miniszter szavait, aki a Nemzetgyűlés 1921 évi június 9-i ülésén, a szanálás előtti hónapokban jelentette ki: „több száz iskolában azért nem volt tanítás, mert nem volt tanerő.” Emellett a meglevő iskolák, különösen falun nagyon zsúfoltak voltak: szinte lehetetlen volt a normális tanítás. Még 1922 – 23-ban is egy tanítóra átlagosan 46,5 tanuló jutott (17) A tanerőhiány és ez a meglepően magas átlag, arra kellett volna, hogy ösztönözze a kultúrpolitika felelős embereit, hogy minden lehetőséget megragadva növeljék a tanítók számát. De nem ezt tették: ellenkezőleg, radikálisan csökkentették. A szanálás méreteire Klebsberg utalt 1925-ben, a Nemzetgyűlésen mondott beszédében: „amikor állásomat elfoglaltam, a kultuszminisztériumnak volt 18 681 alkalmazottja., Ebből apasztási állományba helyeztetett 5460, az apasztás tehát 29,76%” (18). Igaz ez a szám magába foglalja az elbocsájtott adminisztratív dolgozókat is. Klebsberg 312-öt említ, de az óriási többség mégis tanító s tanár volt, és ez a hatalmas érvágás, pótolhatatlan vérvesztéséget okozott az amúgyis vérszegény magyar közművelésnek.

A kurzus vezetői ezt az életveszélyes csonkítást gazdasági nehézségekkel indokolták. Kétségtelen, nagyon rosszak voltak a gazdasági viszonyok s feltétlenül szükség volt takarékosagra. De mit szólunk a takarékoságnak ahhoz a formájához, amely a kurzus ténykedését jellemezte? Ugyanaz a Klebsberg, aki a közoktatás válságos helyzete ellenére is végrehajtotta a kultuszárca nagyarányú szanálását, néhány hónappal előbb, mint belügyminiszter, a csendőrség és a rendőrség létszámának növelését indítványozta. Pedig fegyveres erőkben nem volt hiány. Jellemző, hogy 1913-ban, az akkor háromszor nagyobb területű Magyarországon 8960 rendőr és 10 512 csendőr volt. Az antant hatalmak nagyvonalúan a rendőrség és a csendőrség létszámát 12 000 – 12 000 főben maximálták. De a kurzusnak ez nem volt elég és Klebsberg azt kérte a Szövetségekőzi Katonai Ellenőrző Bizottságtól, hogy „a közbejött forradalmak s a közbiztonsági viszonyok világszerte észlelhető megrosszabbodása miatt” a rendőrség fegyveres személyzeti létszámát 16 652 főre, a csendőrségét pedig 18 084 főre emeljék fel. (19) A tervzet szerint tehát minden

17 A magyar tudománypolitika alapvetései. 27. lap.

18 Klebsberg Kunó: Im. 536. lap.

19 Iratok az ellenforradalom történetéhez II. kötet 134. lap.

elbocsájtott tanító s tanár helyett két-három csendőr és rendőr került állami alkalmazásba: ezt már gazdasági nehézséggel nem lehet magyarázni.

A kultusz-tárca szanálását még nehezebb csak gazdasági okokkal indokolni, ha azt vesszük figyelembe, hogy kiket bocsájtottak el. Pontos adataink erre vonatkozólag nincsenek, de számos tényből következtetni lehet. Már az ellenforradalom győzelmének első napjaiban a fegyelmi bizottságok százával távolították el a kulturális élet posztjairól s az iskolákból a haladó szellemű embereket. De ezt a tisztogatást nem tartották elégségesnek. A fegyelmi bizottságok csak azokat vették elő, akik tettek valamit, de akik, az ő szavaik szerint, „gyengék” voltak és nem szolgáltattak elég „okot” az eltávolításra, áthullottak a fegyelmi bizottságok rostáin. A kurzusnak ezek is újtáiban voltak. Klebensberg 1924-ben, a Nemzetgyűlésen velük szemben hangoztatta ezeket a szavakat: „Egy pillanatra se tévesztjük szem elől, hogy itt proletárdiktatúra kísérletével állunk szemben, amelynél, sajnos igen sokan elég gyengék voltak és meg nem felelő magatartásúaknak bizonyultak. Azzal még meg tudnék barátkozni, hogy az, aki a kommunizmus elvének hódolt, helyet foglalhasson a sóhivatalban . . . de az ilyen ember semmi esetre sem eresztethető oda az ifjú nemzedék neveléséhez. Itt tehát bizonyos mértékig szigorúbb mértéket kell alkalmaznunk.” (20) Klebensberg még 1926-ban is eltávolítással fenyegette azokat, akik ingadozás nélkül 100%-ban nem teljesítik a kurzus parancsait. (21) Ha a miniszternek e szavai után itéljük meg a kultusz-tárca szanálását, nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a létszámcsoökkentés ürügyén, lényegében a fegyelmi bizottságok munkáját folytatták tovább, s a kurzus számára nem kívánatos, haladó szellemű embereket távolítottak el a kulturális életből. Nagymérvű tisztogatás volt ez, mely önmagában is frappánsan mutatja a kurzus művelődéspolitikájának forradalom és haladásellenességét.

Nem jutunk más következtetésre akkor sem, ha a kurzus kultúrpolitikájának egyéb ténykedéseit is vizsgálat alá vesszük. Jellemző ebből a szempontból az iskolarendszer reformja. Már a századforduló után egyre világosabbá vált, hogy a régi Magyarország iskolarendszere, de különösen az oktatott anyag nem felel meg az életszabta követelményeknek. Az ipar gyors fejlődése, a mezőgazdaság gépesítése mindinkább több képzett szakembert követelt. A tudományok is nagy léptekkel haladtak előre és kiszélesítették a nélkülözhetetlen ismeretek körét. Az iskola minderről nem vett tudomást: tananyagát tekintve és szemléletében, módszerében megrekedt a XIX. század derekán. A helyzet tarthatatlan volt, de a világháború elodázta a reformot, hogy annál nagyobb aktualitással vetődjön fel utána. A kurzus kultúrpolitikásai mintha minderről tudomást sem vettek volna; iskolareformjukban a régit igyekeztek konzerválni. Noha Klebensberg is elismerte; „A pusztá írni-olvasni tudás félműveltség, a szó legrosszabb értelmében. Talán rosszabb a teljes tudatlanságnál”, (22) mégis elzárkóztak a tömegeknek nagyobb tudást adó modern iskolarendszer bevezetésétől. Voltak akik a Nemzetgyűlésen is felvetették az egyetemes s demokratikus iskolahálózat szükségességét. Ezt Klebensberg azzal utasította el, hogy ez francia példa utánzása, idegen minta majmolása lenne. (23): és ezután nyugodtan jelentette ki a berlini egyetemen mondott beszédében: az iskola fajok megállapításánál megmaradunk a német rendszernél: (24) az iskolatípusok differenciálásánál.

20 Klebensberg Kunó: Im. 448. lap.

21 Klebensberg Kunó: Im. 565. lap.

22 Klebensberg Kunó: Im. 330. lap.

23 Klebensberg Kunó: Im. 397. lap.

24 Klebensberg Kunó: Im. 227. lap.

Arról, hogy mit értettek iskolatípusok differenciálásán, s hogyan, milyen elvek szerint valósították meg, legvilágosabban Kornis Gyula beszélt. Őt idézzük. Elveinek fejtegetésekor a „történeti folytonosság megővéséből s a nemzeti közösség érdekeiből” indult ki. Szerinte: „az egészségesen működő s fejlődő nemzeti közösség szerkezete hármasság tagozottságú: van egy alsó, középső s felső rétege.” (25) Természetesen ilyennek tartotta az ellenforradalmi rendszert, s ehhez a sémához igazította az iskolatípusokat is. Elképzelésében nem volt semmi újság: hiszen a német mintára, régebben kiépített rendszer fenntartására irányult; de indoklása már annál érdekesebb. Így érvelt: „Először is van egy *alsó réteg*, mely jobbra testi, mechanikai munkát végez: fizikailag végrehajtja azt, amit a közép réteg közvetlenül a felső réteg közvetve meghatároz. Ilyen a napszámos, gyári munkás, kézműves, földműves, szolga stb. Ennek a rétegnek, hogy a nemzet organizmusában jól működjék, szüksége van a kultúra bizonyos elemeire. Ezeket közvetíti a hatosztályos *népiskola* . . . A nemzeti munkásközösség második *középső rétege* mintegy rendelkező, közvetlenül irányító tényező az előbbi, a munkát fizikailag végrehajtó alsó réteggel szemben. Ide tartozik a kisbirtokos gazda, iparos, kereskedő, a vasúti, postai és távirtdai tisztek nagy része, a különböző közigazgatási hivatalok segéd- és kezelőtisztjei, néptanítók, stb. Nyilvánvaló, hogy ennek a társadalmi rétegnek, mint általános nevelő iskola nem elég a népiskola: több műveltségi elem asszimilálására van szüksége, hogy munkáját kellő módon végezze. A négyosztályú népiskola, fölé tehát egy másik általános nevelő iskolának kell emelkednie a középső társadalmi réteg számára: s ez a négy osztályú *polgári iskola* . . . A nemzetnek mint nagy, egységes munkaközösségnek harmadik, *felső rétege* a szellemi, alkotó és irányító munkát végzi; ez a mondhatnók: szofokrácia, a nemzeti organizmus agyveleje. Ide tartozik a tudós, a művész, a tanár, a főhivatalnok a nagybirtokos, a nagyiparos, a nagykereskedő stb. Ennek a rétegnek kell a kultúra legtöbb értékes elemeit elsajátítania, minthogy e réteg szellemi horizontjától függ elsősorban a nemzeti közösség helyes irányítása s ezzel boldogulása.” (26)

Ime, ez a merev kasztrendszer érvényesült a kurzus iskolarendszerének kiépítésekor! Antidemokratikus jellege teljesen nyilvánvaló. A kétkézi munkások óriási tömegének, a kultúrjavakból csak minimális mennyiségét engedélyez, — csak annyit, amennyi rabszolga munkájához elengedhetetlenül szükséges — s eleve elrekesztette a több tudás, nagyobb műveltség megszerzésének lehetőségétől. Az iskolai típusok differenciáltsága, zárt elkülönítése, egymás mellettsége éppen ezt a célt szolgálta. Ez a rendszer csupa zsákutcákat tartogatott: alig volt lehetőség az egyik iskolatípusból a másikba való átmenetre; továbbjutásra. A hatodik elemiből tanuló csak ismétlőbe, vagy a tanonciskolák egyikébe, polgári iskolából pedig középfokú szakiskolába és tanítóképzőbe mehetett. Ezzel lezárult a továbbjutás minden lehetősége: egyetemre csak a *felsőbb réteg* számára fenntartott gimnáziumokon keresztül vezetett az út. Ez az iskolarendszer nemcsak a parasztságtól s a munkáságtól zárta el a továbbtanulás útját, hanem Kornis által körvonalazott *középső réteg* elől is: nyíltan a kiváltságosok műveltségi monopóliumát védte és szolgálta.

A kurzusnak ez az antidemokratikus iskolarendszere számos vitára adott okot. Még a szellemi élet fojtottsága, s a szabad vélemény-nyilvánítás mesterséges gátjai ellenére is számosakból kitört az ellenvélemény. Különösen annak a jogos aggodalomnak adtak hangot, hogy ez az iskolarendszer elsikkasztja a tehetséget, s a nemzet nagy többségét megfosztja a kulturális felemelkedés lehetőségétől. Kornis Gyula erre az ellenvetésre is megfelel. Így érvel: „a falu népéből hiányzik a művelődés

25 Kornis Gyula: Im. 64. lap.

26 Kornis Gyula: Im. 64—65. lap.

iránti kellő fogékonyág.” (27) Tehát eleve alkalmatlannak tartja őket a kultúrára s a tudás elsajátítására. Ezzel szemben a felsőbb rétegek gyermekeinek mások „a lelki diszpozíciói,” mások fejlődéseiknek ritmusai, értelmük más feladatokra vannak irányozva és beállítva. A művelt osztály gyermekeinek értelme mozgékonyabb, „szabadabb, elvonásra alkalmasabb, látóköre tágabb s olyasmire is fogékonyabb, ami kívül esik a közvetlen életkörnyezeten, fantáziája változatosabb anyagon uralkodik, s szabadabban konstruál”. (28)

S akiket a kurzus antidemokratikus iskolarendszerének létjogosultságáról ezek az arisztokratikus érvek nem győztek meg, azoknak különös logikával azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a népi tehetségek visszaszorítása; tulajdonképpen a nép érdekében történik, mert az „volna a népellenes antidemokratikus kultúrpolitika” amely népbarát jelszavaktól engedtetve, elrabolná a népi tehetségeket, s kiszakítaná saját életszférájukból”, s átplántálna a „felsőbb osztály idegen humuszába;” s osztályukon belül csak a kevésbé tehetségeseket és tehetségteleneket hagyná meg.” Ezt a nyakatekert logikájú okfejtést így magyarázza: „Minden tehetséges embernek az alsóbb néprétegekből való elvonása s akadémikus pályákra terelése csak a felsőbb osztályok helyzetét javítaná, az alsóbbak színvonalát pedig lenyomná, mert a népnek az az intelligens eleme, mely eddig a saját osztályának helyzetét iparkodott emelni, most már a felsőbb osztályokhoz tartoznék s vele nem törődnek”. (29) Ezt pedig — Kornis Gyulának elihetjük — sem ő, sem a kurzus kultúrpolitikai nem akarták.

Azonban e gondosan cicomázott demokratikus frázisok mögül is akarva akaratlanul elővillan az igazság. Kornis így folytatja tovább gondolatmenetét: „Ez az áldemokratizmus, mely a népet a folytonos vérvesztésre ítéli, hogy tehetségeit egy másik rátsadalmi réteg számára föláldozza, különösen alkalmas arra, hogy az *intellektuális parvenűk* nem kívánatos típusát tenyessze ki.” (30) Már pedig ez a típus — Kornis szerint — kiszámíthatatlan veszélyek forrása lehet, mert műveltsége mindvégig egyoldalúan „lapos racionális” marad, s alkatánál fogva: „Nincs érzéke, tapintata, a mélyebb lelki finomságok iránt, hiányzik belőle a mások lelkébe való könnyű behelyezkedés, a megértés képessége” és valójában sohasem tud asszimilálódni: mindig idegen test marad a felsőbb rétegben, ugyanakkor nem ismer „morális géákat”; „közömbös lélekkel, durván szét tudja törni azt, amin a nemzet nagy tömegeinek lelke pietással csüng” a radikalizmus és a forradalom hordozójává: „farkas intelligenciává válik”. (31) Ime: a sok csűrés-csavarás után, a lényeg: a nép szellemi nagykorúsodásától, haladó szellemű népi intelligencia felnövekedésétől való félelem a „felső réteg” műveltségi monopóliumához való görcsös ragaszkodás végülis előbújik.

A kurzus művelődéspolitikájának antidemokratizmusa a köznevelésben, a kaszttrendszerű iskolarendszer kiépítése mellett, a nevelési célok meghatározásában is megnyilvánult. Tulajdonképpen nevelésről nem is beszélhetünk. A kurzus iskoláira is érvényesek Leninnek a cári Oroszország oktatási viszonyait jellemző szavai „nem annyira neveltek, inkább idomítottak.” Az iskolákban kaszánya-szellem honosodott meg, honnan minden szabad gondolatot száműztek. Emberideáljuk gerinc és akaratnélküli parancsleő, feltétlen engedelmessé lakájtípus: ilyené akarták formálni a jövő nemzedéket. Ebből a szempontból még a régi Magyarország

27 Kornis Gyula: Im. 5. lap.

28 Kornis Gyula: Im. 32. lap.

29 Kornis Gyula: Im. 27. lap.

30 Kornis Gyula: Im. 27. lap.

31 Kornis Gyula: Im. 28. lap.

egyoldalú, merev nevelési céljait sem tartották megfelelőnek. „Az utóbbi évtizedekben — írja Klebelsberg — túlbecsülték az *értelem nevelés jelentőségét*. Nem tudták kifejleszteni a lélekben azokat az erkölcsi tényezőket, amelyek a nemzeti szolidaritás kifejlesztésére szükségesek.” (32) Ezért „az utóbbi évtizedek iskolája nem menthető fel az alól a vád alól, hogy a növekedő osztálygyűlölettel szemben elmulasztotta az intenzíbb erkölcsi és szociális nevelés útján a belső egyensúly megalkotását.” (33) Ők, természetesen nem akarták ezt a „hibát” megismételni, ezért az iskolai neveléssel minden módon a haladó s forradalmi eszmékkel szemben a „belső ellensúly” megalkotására törekedtek.

Ennek a „belső ellensúly”-nak kialakítása érdekében háttérbe szorították a racionalizmusra nevelő természettudományokat. Kornis Gyula írja: Az ember számára fontosabb az ember s a társadalom, mint a természet. *A szellemi-történeli világ a mi első közvetlen milieunk*”: (34) Nem akarom elvitatni a társadalomtudományok fontosságát: de Kornisnak ezek a szavai nem általában a társadalomtudományokra vonatkoznak, hanem kizárólag a kurzus-eszmékre és törekvésekre. Ő maga írja: „Iskoláinknak nem lehet ma első célja az általános emberi eszményének megközelítése”. Mert: „Államunk léteért minden eszközzel küzdeni kell . . . mint-hogy az állam most elsősorban hatalmi szervezet, melynek fejlesztése a magyar nemzet mindenekfölött való érdeke, úgy kell nevelni a következő nemzedéket, hogy e hatalmi szervezetnek kellő módon tudja az egyén magát alárendelni . . . az egyoldalú individualisztikus nevelési eszménynek háttérbe kell szorulnia: az egyén nem önmagáért van, hanem az egyén fölötti nemzetért. Az apolitikus, individualisztikus általános emberi — eszménynek helyébe kell lépni a nemzeti politikai-művelődési eszménynek. A most következő kor lesz igazán a militarizmus kora. Egész közoktatásügyünket abban az irányban kell belsőleg átszerveznünk, hogy a következő nemzedék a magyarság életében rá váró különös feladatoknak eleget tudjon tenni.” (35) Melyek ennek a kultúrpolitikának normatív elvei? — teszi fel a kérdést Kornis. Majd így válaszol: „Először is úgy kell irányítani a köznevelést, hogy az egyén a nemzet egyénfölötti akaratszervezetébe összhangzóan illeszkedjék bele . . . a mai kor türelmet, kitartást, a szabályok engedelmes betartását, folytonos résenállást, aprólékos pontosságot, fegyelmet és szolidaritást követel . . . a nemzet sikeres hatalmi erő kifejtése csakis ennek alapján remélhető . . . A nevelésben sokkal lényegesebb a jellemnek, mint az értelemnek a fejlesztése . . . a következő nemzedéket az önmegtartadás, engedelmség, fegyelem szelleme hassa át.” (36)

Talán részletesebben idéztünk a kelleténél Kornis fejtegetéseiből, de tettük ezt azért, mert ezek az elvek a hivatalos álláspont tükröződései és tömören, egyértelműen jellemzik az ellenforradalmi rendszer fasiszta jellegű nevelési eszményeit, és élesen megvilágítják antidemokratikus kultúrpolitikáját. Mindezt még megfejelték a keresztény eszmékkel: „Ha jobb embert akarunk adni — olvashatjuk a Magyar Középiszkola c. lapban — az iskolának világnézetet kell adni: keresztény világnézetet; ez a legfontosabb feladata az iskolának.” Így kerekedik ki a kurzus művelődési eszménye: melyben a pozitív ismereteket „s a nemes, szép, gazdag emberi ideákat háttérbe szorítja a fasiszmus bedresszírozott, érzések nélküli gépember-ideálja, és a sokoldalúan képzett, látó és gondolkodó ember-típus eszményt felváltja a torz, lélekben nyomorék, elszürkített, parancsra mozduló, feltétlenül engedelmeskedő

32 Klebelsberg Kunó: Im. 369. lap.

33 Klebelsberg Kunó: Im. 231. lap.

34 Kornis Gyula: Im. 37. lap.

35 Kornis Gyula: Im. 21. lap.

36 Kornis Gyula: Im. 21. lap.

embertípus-eszmény. Különösen az elemi iskolákban alkalmazták ezeket az elveket Magyar gyerekek: „írni-olvasni, Istent dicsérni és a hazát szeretni meg kell tanulni” — jelentette ki Vass József kultuszminiszter a Nemzetgyűlés 1921-es ülészakán. Ez volt a maximum amit az elemi iskolától megköveteltek és az írás-olvasás kevéske ismeretein túl kötelezően mindent a „jellem fejlesztésének” — modern rabszolgák nevelésének, az osztályöntudat kiírtásának „nemzeti szolidaritásnak” faji egységnek rendeltek alá. Nem bűn a kevés tudás — írja Kornis a Kultúrpolitika irányelveiben — de bűn pallérozatlanul hagyni a lelket”. Fentebb láttuk, hogy jellemfejlesztés címen milyenné akarja zsugorítani a lekeket. Ezek az elvek és törekvések képezték a kurzus iskolapolitikájának lényegét.

Ezekben az években a kurzus művelődéspolitikájának, mint a rezsimnek magának, nagyon szűk volt az osztálybázisa. Csak a megrögzött konzervatív erőkre számíthatott biztosan. De ez a konzervatív tábor nem volt egységes; soraikat itt is ugyanazok az ellentmondások bontották meg, amelyek a politikai életben is köztük feszültek. Ezért Vass József, Klebelsberg is, kultúrpolitikájukban lavírozásra kényszerültek, és sohasem tudtak egy határozott, egységes koncepciót sugárzó, jól kiépített s átgondolt programot körvonalazni. Emiatt számos támadás is érte őket. De végeredményben nem rajtuk múltott a sikertelenség: hiszen mindketten kísérletet tettek a kultúrpolitika stabilizálására, elveinek s módszereinek tartós kialakítására, azonban erőfeszítéseik ellenére az átmenetiség állapotán s a művelődéspolitikájuk tartalmát illetőleg az általánosságokon nem jutottak túl. Nem is juthattak, mert a kultúrpolitika nem tud önmagában túllendülni a társadalom betegségein: ellenkezőleg, fokozottabban mint más tevékenység magán viseli ezek szűkségeit. Alaphibákról volt szó és ezeket a kultúrpolitika elkerülhetetlenül tükrözte.

Szekffü Gyula tíz évvel később így jellemzi ezt a kort: „Viszonyok voltak-e rosszak, vagy emberek voltak-e gyengék, nem keressük amikor megállapítjuk, hogy ez a keresztény, tehát organikus, szervesen építeni törekvő demokratikus áramlat (se demokratikus nem volt, sem organikus! K. A.) nem tudott magának szélesebb köröket hódítani, sem a felemelkedő néposztályokban, sem a vezető intelligenciában. A nagy szervezkedés, párt és társaságalapítás eredménye sem volt valamiféle szélesebb nemzeti egység kialakulása, hanem épp ellenkezőleg, a szétszakadozottság, a bomlás szinte intézményes, állandósítása. Az új szervezetek hangzatos jelzőszavak alatt, a régimódi retorika alkalmazásával nemzeti szempontból többnyire csak formalisztikus életet éltek igazi működésük a szabadkőműves-mozgalomtól eltanult öntámogatásban állott és egészben véve a hatvanhetes korszakból megmaradt klikkek mellé újabb színezetű kisebb csoportoknak valóságos szövvényeit állították, melyben csakhamar felvirágozott a létért való küzdelem is, akár csak egy pohár vízben a láthatatlan kis élőlények elkeseredett önfenntartási harca.” (37) Ha e jellemzés mellé még hozzávesszük a terrort, gyanakvó, ideges, feszült légkört, a kiltástalanság s bizonytalanság érzését s a felmérhetetlen gazdasági zűrzavart, nyomort s mindazt ami ezzel jár, akkor teljes lesz az a kép, amelyet a kor valóságáról alkothatunk. Erre épült a kurzus kultúrpolitikája is; és természetes, hogy magán viselte ezeket a jegyeket.

BESZÁMOLÓK

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉSEK

Szabó Ernő: Kosztolányi Dezső pályakezdeése (1964)

A szerző dolgozatában eszmei, esztétikai és irodalomtörténeti szempontból egyaránt fontos pályaszakaszát veszi vizsgálat alá Kosztolányi munkásságának, tárgyilag maximális teljességgel. (Összeállította Kosztolányi első írásainak — 1909-ig — minden eddiginél teljesebb bibliográfiáját.)

Tartalmas és újszerű a dolgozatban a Szabdkával foglalkozó történeti rész. a fiatal Kosztolányi filozófiai és történeti műveltsége arányainak és mélységének elemzése, forradalomról, nacionalizmusról, hazafiságról, militarizmusról, tömegekről, kiemelkedő személyiségekről való gondolkodásának tömör ismertetése a tárgy tükrében. Kiemelkedő és igen alapos, átgondolt a *Négy fal között* c. kötetnek (illetve az akkor írott összes versnek) elemzése, mely egymáson nyugvó s elvileg konzekvens vizsgálati darabokból épül fel. Véginnyomozza a disszertáció Kosztolányi színikritikáit, a Népszavába írott cikkeit és feltárja az *Ady*-pamflet gyökereit. Befejezésül tárgyalja Kosztolányi első novelláskötetét, a *Boszorkányos estétet*.

A disszertáció kettős erénye: nagy filológiai készség és marxista igényesség, amely a mozgó történelmi-társadalmi valóság és költészet finom szembeállítását, valamint a tartalmi formai egységben látó-elemző szerző gondolkodásmódját jelenti.

Papp János: A békéscsabai színészet története II. 1879—1912. (1964)

A disszertáció három kötetre tervezett munka középső része. (Nyomatásban 1961-ben jelent meg Békéscsabán, a Kner Nyomdában.) Szerzője hasznos adatgyűjtő s rendező munkát végzett, jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Békéscsaba kulturális életének fejlődését később nagyobb összefüggésekbe állítva írhasse meg. Papp János rendkívüli alaposággal gyűjtötte össze a városi színügyi forgalmának ada-

tait a helyaráktól a műsorösszeállításokig, a társulatok összetételétől, sikereitől és bukásaitól kezdve a bérletezések, szerződéses, helyi kritikák, vendégszereplések tényanyagáig. E tényanyag új, a szaktudomány számára hasznos, bőséges és megbízható. Kiválogatásában és elrendezésében felismerhető a tudományos igény.

Sajnos a szerző ítéletei vagy bátortalanok, vagy — némi lokálpatriosztikus lelkesültség következtében — szélsőségesen változékonyak. (Így pl. a békéscsabai közönség műízlése tekintetében).

Egészeiben véve hasznos, a tudomány számára értékesíthető disszertáció, amely nagymennyiségű, jól válogatott adattal mozdítja előbbre a színháztörténeti kutatásokat.

Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma (1964)

A dolgozat szerteágazó munkát és sokoldalú tájékozottságot igénylő feladatot oldott meg igényes szinten. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiterjedt és értékben számottevő tevékenységet fejtett ki olyan viszonyok között, melyekre a társadalmi mozgalmak és a velük kapcsolatos ideológiai bizonyult egymásba szövődése jellemző. E tevékenység megértéséhez egyaránt szükség volt a népi írók szociográfiai mozgalmának, a harmadik utas ideológiai koncepcióknak, a párt és a munkásmozgalom harcainak ismeretére, a kor színművészeti, képzőművészeti és költészeti irányzataiban való jártasságra. A mindezzel kapcsolatos munkát Csaplár igen alaposan végezte el s hatalmas forrásanyagát higgadt ítélettel kezelve használta fel. Munkája rámutat a Kollégium születésében, sajátos arculatának kialakulásában szerepet játszó országos és helyi-társadalmi-eszmei viszonyokra — nem tévesztve szem elől az ország határain kívüli, velük rokon törekvéseket sem — s bár kevésbé részletesen, de kielégítő módon tárgyalja e viszonyoknak a további, a Kollégium tevékenységét befolyásoló alakulását is.

TARTALOM

<i>Kovács Sándor Iván</i> : A „Forum” szerepe felszabadulás utáni irodalmunk történetében . . .	3
<i>Krajkó András</i> : A „keresztény kurzus” művelődéspolitikájáról	19

BESZÁMOLÓK

Bölcsészdoktori értekezések magyar irodalomtörténetből	30
--	----

B 20 3536

Felölős kiadó: A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja

Megjelent: 500 példányban – 2,75 (A/5) ív terjedelemben

Kézirat a nyomdába érkezett: 1964. június hó

Készült: monó-szedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint

64-1148 – Szegedi Nyomda Vállalat